

Bütün dünya işleri birleşmiş!

Zinet Nevsirovan.

Halifetin ölümü.

(Müslüman feodalizminin terihine kesa bir bekas
hem Türkiye revolüsyonundan bir surfe)
Yon Halifenin Türkiye'den kovulması minnacbetiyle

Melimet Vanı
Yurtsever

Merkez, Sıkak neşriyatı.
Moskova 1924 yel.

Kitabın indekites:
Başlangıçta yerinde

Müslümanlık, halifelik hem saltanat nasıl doğdu?
Sultanlık hem halifeliğin tarihi geçmesi dö-
nemleri.

Halifelik hem Sultanlık işlerinin 1908-ci yel-
dan sonrakı durumu.

Sultanlık-Halifeliğin sonu

Başlangıçta yerinde

"Din kalmadı, iman kalmadı. İslam bitiyor. Yasların hepsi
dinsiz oldu. Kenden göz arasında dinsizli' setiyor. Yasları kökten
dinsiz. Çiftçiler de dinsizleri basadılar. Fıkra sadakası, zekât, işin
nikâh parası, cenâzâ keşen verenler çok azaldı. İsmimiz feras. Din biti-
yor." diye şikâyet ediyorlar, endişeleniyor mollular. Kederlenmeyi rus
papazlarında da, hakanlarda da görüyoruz. Onlar da, "din bitiyor"
diyorlar. Bunlar evvelki rahat zamanlarında, birbirlerini kötüle-
yorlar. Birbirlerini duman gözünü bakıyorlardı. Başın kol kola vere-
rit, bir Allahın kulları, keder olmuslar. Çünkü hepsi de gözden dümmis,
hepsinin kolundan avları almışlar, işi hem çiftçi onların ayaklarının
ferkiye vermişler; yellerinden biri halken gözünü bağlayarak öldürükle-
rim, baskı altında tuttuklarını anlamlar
"Din bitiyor" diyorlar "Halk dinsizleniyor" diyorlar. Dinin

bir yalancılık olduğuna, bir aldatma kuralı olduğuna anladıktan
 sonra kim dinde olmak ister? Artık aldatılmak istemeyen kişi işçi
 hençifti neden kendisini akıllı zanneden yalancı mollaya inanır. Onun
 dinini olduğuna kanıt getirdikten sonra, neden onu suçlu zekâ.
 işini verir durur? İşçi, Halk içinde artık, Neden o yalancılığın
 tuzağına düşsün! O tuzağın dibini, domuz ile yat etmek istiyor.
 Halk dinmişleriyse! Yönetimi öz eline aldıktan sonra neden o si-
 mivirci mollaların yanında beslesin? Artık molta yok. Biz işçi halk
 buna dayanmamız. Biz sizi yıllardan beri duyurduk. Siz bizi cen-
 net, cehennem diyerek korkutuştuktan, aldatmakla başka ne yapı-
 nuz? Sovyet yönetimi kurularak işçi halkın başına geldikten sonra
 sizin koro yüzünüzün peşini gıcıldı. Sizin çok kara yüzü ol-
 duğunuz anlaşılabilir. Bununla beraber şey çözüle giderseniz, o kollar
 sararak duvarda olduğunuz yerde yemeyi isterseniz de işçi halk size güvenmez.
 Çünkü, - bütün dünyadaki güç - birer sürük simivirci ol-
 duğunuz her memlekette bilirler. Türkiye'de de böyle: vakıf tar-
 raklarını mollaların klüpleri alıyorlar. Her günün mollaların
 elinden kurtuldu. O büyük, güzel saraylarda kez oynatarak, sarap
 içerek keyifden halifesi memleketten kuşuldu. Artık halife yok.
 Çünkü onun gereği olmadığı, onun bir kurultaydan sonra olduğu
 Türkiye'de de halkın ekserisi anladı. Türkiye'de de halk bizim gönlümüze
 da gitmeye calıyorsa. Türkiye'de işçi halk eline kasa güreşiyor. Dinin
 dayandığı dereği koparıyor. Onun hükümet bizdeki gibi işçi
 halkların elinde değil, zenginlerin, parasalının elinde. Böyle olsa da
 işçi halkların eline kasa güreş, halifesi düşürme istekleri artıyor.
 Hükümet buna görmüyor. "Türkiye Halkçı Partisinin (yani Tür-
 kiye Komünist Partisinin) buradan iki buçuk yıl önce dünyaya
 ilk gözü, Türkiye işçi halklarının o gün hem de bugün altın
tarifi dil vermeyi meclis oldu. Dini hükümetten ayrıldı, va-
 kıf yerlerini mollaların ellerinden alarak halka dağıtmak için
razı gösterdi. Önce sultanlığı, bu gün de halifeliği bitirerek
yani karar çıkardı.

Düştürkiye işi halkları bencilerle kurtulmuş olmuştur.

Onların yanında şeyhler, aqabalar, generaller, soylular tas-
larak kalıyorlar. Fakat, bu parasitlerin en kararı, en feras olan
mollaların baskısından, kurtulmuş, biraz afişlerini taahhütünü
sluyorlar. Bu da bir inkilap adımı. Bu adımı atma, olan Türkiye
işçi halklarına kutluyoruz. Biz de artık müftüyük, Kadet gibi
seyleri bitirmeyi Sovyet hükümetinden istemeyi vaktide diyoruz.

Halifelik nedir? O için betiyor. Bu hususta biraz söylendi.
Fakat bu yetmiyor. Meselâyi biraz derinden acustremut gerek.
Böyle bir araştırmaya yaparsak der, multinhem halife denilen bu
seylerin nasıl bir kara maske olduğunu daha iyi anlarsız.

Zinet Nemirov. 1924 Mart 8

I. Müslümanlık, Halifelik, İslam sultanlık nasıl doğdu?

Ekincisiz, suşuz, kurak kumruk Arabistan Yarım Adası'nda
birbirleriyle derinlerde teştükük, serveserik yaşayan eski köçebe
arap halkı arasında, müslümanlık denilen şeyh başladığı
vakit, eski hükümet eserlerinden bir şey kalmamıştı. Araplar bu
ta evvelki zamanlarda medeni olan Hirrazerlerin üzzerlerini geli-
rek baskı yapıyorlardı. Yemen, Hazramut taraf taraf hükümet
Kurmuşlardı. Arap Halkı o evrelerde bir millet halinde de-
ğillerini, kabileler halinde, dağınuk olarak yaşıyorlardı.

Bu kabileler herbiri kendilerinin kabili başlarını yoneti-
mi altında bir şey yaşıyorlardı. Türki kabileler ararın-
daki münasibet birbirleriyle serveserik, birbirlerinin mülklerini
el koyarak ibretti.

Bu kabilelik hayatı zayıflamaya başlamıştı bu yerlerde
feudalizm başladı. Bu dereboğuk hayatını önce Hicaz ve Yemen
taraf taraf başlamıştı. Çünkü o taraf medeniyet şey en
uygun yerlerdi. Hicaz Kuzıldeniz boğuz uzun gidem adimen
ların ayaklarında olmuş kolaylığı orada bitkiler yaşıyorlardı.
Yemen de Arabistanın en çok mühim yeri idi. Her de Iran

ile Habeshistan arasında ki yol üstünde olman sebebiyle çok önemli bir bölgedir. Bu sebepten nefesi de çoktur. Hicaz ve Yemen arasında bir fark vardır. Yemen araplarında başka halklarca da keşim yolu üstünde bulunmuş. Bize başka halklara da ticaret yollarıdır. Hicaz ise Yemen, Necc ve başka yerlerdeki arapların birbirlerine gelip gittikleri bir yer olması sebebiyle daha çok halkın menfaatine hizmet eden bir yerdir.

Bu iki ilted feodalizmin daha ileri gitmesi başka yerlerdeki kabilelerin kendilerine çekmeleri bakımından aralarında bir rekabet doğurmuştur.

Arabistan Yarım adasında feodalizm gaza olarak doğmaya başlaya "Hanif dini" Hicaz'da kuvvetlenmeye başlıyor. Hicaz'da "Haleful-Fuzul" cemiyeti ve "Ukân Panayırı" bu iki ilkenin ilerlemesine yardım ettiği gibi geri kalan kabilelerin Hicaz'a bağlanmalarına hizmet etmiştir. Bununla beraber Avrupa'dan gelenler "Hicaz'da" ekonomiyi durdurmuşlardır. Bu "dini" hareketler hizmet istedikleri. Her ne kadar da marşınca Hicaz'a karşı büyük önem veriliyor. Bu savrulmuş başka bir sebebi de vardır: Hicaz'da Yemenlilerin yeni yeni doğan ticaret kapitallarının büyümesini, gelişmesini karşı çıkıyorlar, Yemen ile Sürriy arasındaki ticari münasabetelemler artmasına mani oluyorlar. Yemenlilerin Hicaz'dan geçen karavancasına baskın yapıyorlar.

Bu savrulmanın en şiddetlisi Abdullah'ın oğlu Muhammed'in doğduğu yıl vuku gelen Fil Vakası'dır. Yemen feodalileri bu savruyu yenildiler. Hicaz feodalizmi karşı çıktı: Böylelikle, Hicaz kabileleri arasında en büyük olan "Kureys" kabilesi en güçlü en müstakim bu Kabile olarak kaldı.

Arabistan'da doğmaya başlayan ticaret Hicaz'da ve dolayısıyla Kureys kabilesi içinde toplandı. Arabistan Yarım Adası'nın önemli ticaret yerleri olan Yemen ile Sürriy arasında bulunan "Ukân" zannında bir alışveriş toplantısı olmas Hicaz'ın ekonomisinde büyük gelişmeye yardımcı oldu. Hicaz'ın bu ticaret ağucaliğinden faydalanmadığını bize Kur'an'da gösterir.

(Lilafi Kureysin) sinasin üçer okumal yeter diye düşünürsün.

Abdullah oğlu Muhammed'te çok büyük, çok nefisli bir Kabileden. Kureys fevdalleri ve ticarları arasından çıkmış. Böylece zengin kimse de aralarında büyüye. Büyük tüccar olmuş Abdullah. Oğlu Muhammed olsa da Zengin dedesi yanında, Zengin amcasu yanında kalmış. Fakat Kureys ile memleketler gezmiş. Büyük bir tüccar olan Zengin Hadramut'ta Kaderle karşılaşmış. Müslümanlığın ticareti çok medhemes bundan da Caydır.

Yete böyle bir Arabistan içinde doğmuş, büyük aktörleri (sözgel) ve iktisadi gelişme cereyanları arasında büyüyen "Hanif dîninin" idolojisini benimsemiş. Şairlerin hitablarını, nutuklarını dinlemiş, olan Muhammed Müslümanlığa getirmiş. Bu din Hanif dînini bir çok yerlerde yaymış. (2)

Yete bu levha, bize sunu-pet deş gösteriyor. Türki Arab kabilelerinin iktisadi anlamı ile patriyarkalardan fevdalığa, asiret-karım devriminden ünmet devrine geçişte, bu devrin karakteri olan ünmet ideolojisi itikadi bir din olarak meydana geliyor.

Müslümanlık denilen şey ise bu Arab fevdalığı ile Arab ticari kapitalizminin birleşmesidir. Arab fevdalleri ve Arab tüccarları, kendilerini yeni menfaçlarını korumak için biryolda birleşiyorlar.

Şimdi, gelişim halindeki meselenin: Yukarıda söylenenlerin, işlere ne işlere, zamanla tümü bir din olarak meydana çıktığını görüyoruz. Edep, terbiye, ahlak ve adabın zorlamaya başlaması ideolojisi yavaş yavaş gelişiyor büyüyen sınıfa yöneliyor. Mekke'de ahlaklılık sığır satıcılık ve iktisatçılık olarak değişiyor. Medineli de bu son görüş ve tutumunu kuvvetlendiriyor. Böylece, böylece fevdalığın minnaciklerini ilerlediği görülmüş. Bir çok Arab kabilelerinin müslümanlıkta gelişmeleri de bunu gösteriyor. Geri kalmış, iktisaden zorlanmış kabileler, aksakalların Muhammed'i ağızlarından anlarması kabul ediyorlar. Böylelikle, bir çok fevdalların, bir çok kabile reislerinin bu yeni

(2) Cahilîye zamanında denilen müslümanlık gelmeden önce, şairlerin birisi (Yunus Emre) şiirinin bir şiiriyle becah söylemiş, Kur'an'ın bütün prensiplerini öğreten bu şiiri daha sonra Muhammed tarafından düzeltilerek bunu şiir olarak söylemiş.

ideolojisi, musulmanliga gelip Kabil deklarasi yozuyuz. Kabileler siri (efraon) mus
 luman duygular, Kuran kabul ediyolar. Iste boyle musulmanligi bi kural olarak
 Kabul eden bas feodalun arkasinda, kucuk feodaller de (basal) ler de geliyolar.
 Islam tarihinin tabiriyle bir padisah ve bir cok momunlar meyletme gelip. (omni
 riz sahibi Muhammet oluyoz.)

Arabistan in bi birinci bas feodalunun yerini tutacat oyle olmadi gunden
 o olince yerine bir baska feodal seciliyoz

Birinci Bas feodal Muhammed tarfindan cok gelistirilmis feodalizm
 ideolojisi, patriyarkhalik ruhu, kuran yasadagi muddetce, ikikali edam
 da tartisilacak devam ediyoz. Eski patriyarkhalik ruhun; Muhammed,
 eski cahiliyet devrine ait diyerek kotu goriyo. Onunla alay edi-
 yo, halke ordun sozutmaya calisyoz. Boyle de olsa, o eski ruhun
 sonmedigini, halk arasinda yasadigini, Bas oguz sahibi Muhammed'in yerine
 secilen halife zamaninda Kabileler arasinda hosnut suzlikle, tarteibinde
 baru gosteriyoz. Zengin ve guclu olan Ebrekiri halife seciliyoz

Iste bi surele, halifelik meydana geliyor. Bir bakimdan feodalizm dev-
 rimiyasayoz musulman cemadine Bas feodalina peygamber demiliyoz

Feodalizm sisteminin iktisadi sigesi ve yonetim cehetleri, aslında
 pek yoluna koyulup bitmedi gunden, merkezde dus taraflarin merkezi-
 leni pek uyusamiyoz. Dis tarafta merkezin iktisadi sigasina karsi
 gomisiz bakular dilyoz. (Bundan dolayi, peygamber demilo Bas feodal
 olduktan sonra yerine yeni peygamber olduklari iddia edenler ciktyoz.
 Ebrekiri in halifeliği zamanında ekonomik hosnut suzlikler bas gosteriyoz
 Zekat gibi mali, ekonomik sigiklerden kurtulmakicin dus halk tarafindan
 ultimaturn geliyor. Medyenin gonderdigi elceleri, vergi topluyarlara ka-
 bul etmeden geri goryolar. Bu hal, cahiliyet zamanında ki ka-
 bilcelik ruhunun canlanmasina sebep oluyoz.

Bu sebeple dolayi halifelik merkezci bir sigaset uygulamasına
 baslyoz. Önce merkezden Kabilelerden basına derebeyleri gonderuliyoz
 Bu sigaset istikrarli derliyoz. Her halikinin kendi durumunun
 tehlikesi istinmesiyoz, halifelerin merkezci

(3) Dineiler bu söz sahibini, peygamber demiliyoz.

① siyasilerin gündem güne artıyor. Biz bundan halifeciliğin neden istib-
data dindiğimizi, neden halka baskı yaptığımız ve bundan da müstebit
sultanlığın için gelip çıktığını görüyoruz.

Tirolü kabile ve tirolü fevkalatın karşı kurşuna gelecek ya-
rışması yalnız halifelik için tartışılmalı kalmıyca, belki arap halkının
tüm sosyal durumunda etkiler bırakıyca. Fevkalat idolojisi (dinin) aç-
lanman ve tefsirinde tirolü tirolü görüşler doğuyor. Bundan dolayı
tirolü mezhepler meydana geliyor. Bunlar da halifelik meselesinde
büyük roller oynuyor. Halifelik ve imamet meselesinde tirolü mezhep-
ler arasında bakıldığında, mezhepler de siyasi bir renk alıyorlar. Bun-
lar arasında siyasi ve iktisadi (ekonomik) farklar var. Siyasal istilacılığın, saldırganlığın başlaması arap nüfuz ve yönetimini
altına baska halklar, yabancılara milletler de giriyorlar. Bunların men-
faatlerinin ve idolojilerinin arap nüfuzuna karşı koymaları başladı
ve bu da yeni mezhepleri doğurdu. Bunların da aralarında çarpışmalar oluyor. Ha-
lifeliği ellerine alan gruplar, kendi menfaatlerine karşı görüş ve
ruhda olmalarına karşı çok sert bir mücadele yürütüyorlar. Kendi fikir-
dalarına yakın olan mezheplerin anlayış gösteriyorlar. Böylelikle, dinin
ilk doğduğu sıralardaki, parlatılarak gösterilen özgürlüğü yok olma-
ya başlıyor. Bundan

TÜRKİYE SOSYAL DEMOKRATİK İŞÇİLER PARTİSİ

بۇ تون دۇنيا ئىشچىلىرى بىرلەشمىگىز!

زىيەت نەوشىمىروان.

ھىلاھەتتەنىڭ ئوۋوۋى.

(مۇسساھان قىيادالزىمى تارىختا قىسقا بىر قاراش ھەم تۈركىيە رىيولو ئىسپەسەنەن بىر ياپراق).

سوك ھەلىقىنىڭ تۈركىيەدەن قوۋلورۇ مۇناسىبەتتى بىلەن.

مەركەز شەرق نەشىرىياتى.
مەسكەو — 1924 يىل.

كىتابنىڭ ئىچىدە گەپلەر.

باشلانغى ئورنىدا.

مۇسساھانق، ھەلىقىلەك ھەم سۇلتاناق ئىچك تودى؟

سۇلتاناق ھەم ھەلىقىلەكنىڭ تىارىقى ئوزگەرش

چۇرلارى.

ھەلىقىلەك ھەم سۇلتاناق ئىشلەرنىڭ 1908 نچى

يىلان سوكى بارشى.

سۇلتاناق - ھەلىقىلەكنىڭ سوكى.

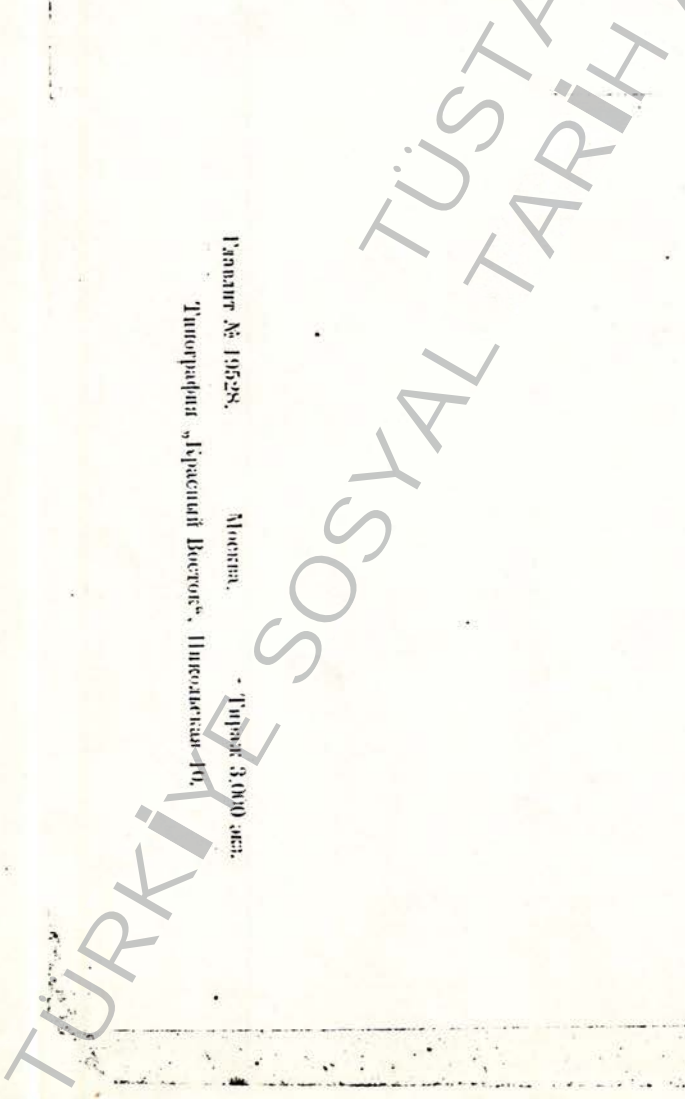
TURKIYE SOSYAL TARİH ARKİVİ TUSTAV VAKFI

باشلا نغىچ ئورنىدا.

«دەين قالمادى، ئەمان قالماي. ئىسلام بىتە، يەشەم باردا دىنىز بولدى. قاتن — تو راستدا دىنىزلىك آرتا، ئىچىلمەز ئىندى آلار كوردەن دىنىز. ئىگۈنچىلەردە دىنىز لەسە باشلا دىلار بىت. فېتر ساداقاسى، زاكاج، غوزىر، ئىكاج آقچاسى، جىنازا آقچاسى بىرۈچىلەز بىك آزايدى. ئىلەر ناچار: دىن بىتە شول...» دىن سو قالاڭز، زارلانا لار موللا لار، شولوق سو قرا ئوقى ئورس بولار زىنادا، بىرۈدى خاخاملار زىنادا كورەنەر آلاردا «دەين بىتا» دىلەر، بو قارا كور وھلار ئىلكى راجەت چاقا زىندا بىر سىنە قون قاراب، بىر بىرسن دۇشمان ساناب «جەھەننەم ئورلىكى» دىيىكىمەز بۇرۇلمىز ئىدى. بۇگون آلار قول — قولغا، قەردەش، باردا بىر «آللا نىك مەندەسى!» بولغانلار. چونىكى باردا نوزداغا توشكىن، بارساندا قولدىن اولۇرى ئىچىنغان، ئىچى ھەم ئىكۈنچى (كۈر بىستان) حالقى آلار زىن يالغانچىلىقلارن آڭلاغان: خانلىق كوزن تو مالا ب ئىلمە نىچە يۈز يىللار دان بىرلى آلاماب، باستر قلاب باسب، سىبىر كەن ساروب توتقان بو چالماي — جىلمەي، ئوزون چىكلى قاراقلار زىن حىيەتلەرنى اچقان.

«دەين بىتا» دىلەر، بىتەر شول: آندى چىك نەرسەلەر نىك بىتە تورعان زامانلارن بىشىن بىت. «خالق دىنىز لەسە!» دىلەر بىت. دىنىز لەنر شول. دىننىك بىر يالغانچىلىق بولغان، بىر

Yanuar № 1952g. Moscva.
 Tinnopadpna „Ispacnani Beprou“, Hnrcorapaa-10.
 - Tnpok. 3.000 xax.

ئۇ ئۆرت بۇغ-ئىككىنى ئاشا ئۇردا ئىشچىسى - كرىستيان سىزگە ئىشانا الماس، ئىيىندى، چۈنكى سىزنىڭ - بۇ ئون دۇنيا داغى رۇھانىيلازنىڭ - بۇرۇر - چالماقلى قاراقلار شاكايسى بولۇپ وعىزنى ئىيىندى ھەر مەھلە كەتتە بىلەن مۇندە تۇر كەتتە ئىشلەر شۇنى بارا:

آندا دا موللازنىڭ قولىدا «واقف» تۇرۇپ قالدى - چىراھىنى تارتىپ آللا، بىر يۈزى موللازنىڭ باشقاى سائال ئىللە ئىيىندى ماتور سارايلاردا يۈزلىك كەتتە ھەم چىيەر قۇرۇق بىلەن ئويىناپ، وىنو (بىشاراب) ئىچىپ ئىسرىپ بەشى تۇرغان ھەيلىغىدە تۇرۇشنىڭ مەھلە كەتتە تۇرۇپ ئىيىندى. ئىيىندى ھەيلىغە يۇرۇق، چۈنكى ئۇنىڭ كېرەكلى بولغىن؛ ئاندا بۇ قۇرۇقنى شائىن كەن يالماچىلاردا بولغانلىق تۇر كەتتە دە كۈچىلەن كۈچىلەن آڭلادى. تۇر كەتتە دە ھالاق بىزنىڭ يول بىلەن بارغا تۇرۇش، تۇر كەتتە ھەم كرىستيانلاردا دىنىگە قارشى كۈرەش ئىسرىپ بارالار، دىننىڭ تاپانغان تۇپ تۇر كەتتە چىيىرىپ، قۇربان ئىيىندى. آندا ئەھلى خۇ كۈمەت بىزگە كىك ئىشچىسى - كرىستيانلەر قولىدا تۇرغان، بايلار، پادىلار (گېنىراللار) قولىدا؛ شۇلايىدا بولسا ئىشچىسى - كرىستيانلارنىڭ دىنىگە قارشى كۈرەشنى، ھەيلىغىنى تۇشۇرۇپ كەلەرلى ارتقاچ خۇ كۈمەت مۇ كارقاشنى كېلە الماس؛ «تۇر كىياخلىق ئىشرا كىيۈن قۇرغىسى»، ئۇنىڭ (يەنى تۇر كىيا كەمۇنىستلار پارتىيىسىنىڭ) مۇندەن ئىككى يىل يارىم ئۇنىڭ تەلەپكەن نەرسەسى، تۇر كىيە

آلداشۇ قۇرالى بولغان آڭلاردا سۇڭ، كەم دىنلىك بولاسى كىيىر. آلداسى كېلە كەن كىشى، ئۇزۇن دە ھەر ھەلە شۇل موللار چاقۇق آڭلى كىشى سائارغا ھالاق بولغان ئىشچى ھەم ئىگە ئىشچى ئىگە دىنبا، بولب مائاشون سۇڭ، ئىيىندى، ئۇنىڭ دىنبا بولغا، بىر دەن كۈ كەك چاقۇق ھالاق بار، ئۇزۇن ئىگە خۇ قۇقلى بۇ كىرەزدا سائاردا سۇڭ دا، ئەللە ئىيىندى موللارغا آلداس، آلارغا ساداقا، زاكات، خۇش بىرىپ تۇرۇر دەپ ئويلاعالار مېكەن؟ ئىيىندى ئىشچىسى - كرىستيان ھالاقى ئۇياندى شۇل ئىيىندى؛ چالماق قاراقلارنىڭ تۇزاعنا تۇشەرگە تەلەپكە تۇرگەل، اول تۇزاقلىق تۇرۇپ - تەمىرى بىلەن چىيىرىپ، وانىپ - قۇربانلارغا تۇرۇپ. ھالاق دىنبا بۇ شۇل؛ چۈنكى دىنبا ئۇ ئىشچىسى - كرىستيانلارنىڭ ئۇزۇن ئىشچىسى - كرىستيان باش كۈتەرب ولستى بۇ ئۇزۇن قولىدا ئىيىندى موللارنى ئۇزۇنلىق سرتىدا سراسىنى؟ يوق ئىيىندى، موللا آرنى ئىشچىسى - كرىستيان ھالاقى بۇر بۇرغا تۇزە الماينۇر، بۇ سىزنى ئەللە ئىچە يىللاردا بىرلى ئەردەم تاماقدى ئىسراپ كىلەك. سىز بۇرگە «تۇرچاچ»، «تاموت» دىيىپ ئەللە ئىيىندى زە كەتتە تۇرۇپلەر كۈرسەتەن آلداسۇردا باشقا بۇر نەرسەدە ئىشلە مە دىكەن. ساويت ولستى قۇرۇپ ئىشچىسى - كرىستيان ئۇزۇن ئىش باشىنا مىنگەچ سىزنىڭ قارا بۇرۇنۇڭ پەردەسى اچلىدى، سىزنىڭ ئىك قارا كۈرەلەر بۇرۇنۇڭ اڭلاشلىدى، مۇندەن سۇڭ ئەللە ئىيىندى بەشىل چابان كىيىپ آق چالماق سارغۇغا تۇرگەل،

TURK!

ئۇششۇچى - كرېستيانلار يىنىڭ اول كوزىڭى ھەم بىز
 كوزىڭى ئۈلتيما نومولى ئىلە گلەرن بىر گە مەجبور
 بولدى: دىنىنى جۇ كومەتەن آيردى، واقى بىرلەرنى
 موللار قولدىن آلپ حالققا بولۇگە ريزالىق
 كورسەتدى، يىنىڭ ئۇ و دەل سۇلتانلغى، ئىنىدى
 بۇ گۇندە خەلپىغا كىنى بىر ياكى زاكون چەلدى.

دۇرست تور كېمە ئششۇچى - كرېستيانلار ئەلى مولى
 بلەنگە تولىب تېمە يىلەر، آلارنىڭ سرتىدا ئەلى بايلار، آلبو تالار،
 (بايمىچىكلەر - آغالار) ھەم كېنىرالار، ئەقتىسە رلەر باش
 بولب قالالار: قەقەت بىر پارا زىنلەرنىڭ قىل قاراسى، ئىلن
 ناچارى بولغان موللارنىڭ ياوزلەندىن بىر آز قولغان، ئوز
 اور يۇ كىلەرن ئۇزرىك جىكلەيتەكەن بولالار. بۇدا بىر رەپولو تىسە
 ادبىي يىت، بۇ آدەمىن آنىڭ آلغان تور كېمە ئششۇچى - كرېستيانلار
 قوتالاب سۇيلىمىز. بىر گۇدە ئىندى مۇقتىلك - قازىلق كېلىك
 نەرسەلەرنى بىرورنى ساۋىت جۇكومەتتىن سوراغا و اقت دېيىز.

خەلپىگە ل نەرسە؟ اول نىنگە نە؟ بۇ تورلۇ ئىندى بىر
 آز سويلەرنى. قەقەت بوعنا جىتىنى ئەلى مەسئۇلەنى بىر آز
 تېرقتىن چۇق بۇ قارغا كېرىك، گۇزۇلەك تېرقتىن چۇقتىرىپ
 قاراساق دىن، سۇلتان مەم جىم لىفە دىنگەن نەرسەلەرنىڭ ئىندى
 قارا بىر ماسكە بولغانلىغى ئاغىن ياخشىراق آتالار بىز.

زىنەت نەوشىپورون — 1931, 1934, 1938 —

مۇسلمانلىق، خەلپىگە لىك ھەم سەۋابلىق

نېمىچك تودى؟

ئېگىز، سوز، قۇرغاق، قۇرغاق، غۇزغانلىق، غۇزىستان، دالاسىدا.
 ئوز آرا قچش شوب، تالاشوب، سوتشوب، ئوتشوب، يوزىگى
 ئىسكى كىچمە غەرب خالىق آراسىدا، مۇسلمانلىق دىگەن
 آغوم بائىلانغان واقتدا، ئىندى غۇزىستان يازم اوتراوتنىڭ
 ئىسكى «خۇكۇمەت» سىناق نەرسەلەرنى قازالغان. تارالغان
 اوزىدىن جىپلەر ئىسە ئىدى، غۇزبا، بىر ئاى، بوز، بوغىزلىق
 ئانگما مەدەنىيەتتەكە چىقان جىمپەر بەر بەر يىنىڭ دە آلا رنى
 كىلەپ باسدان ۋە شولاى ئىتوب بەمەن خەزىزە، پوت ۋە
 بەخردىن تازا نازلاردا، بۇ كۇمەت - ئورگەن ئىسكى نەرسە نەرنىڭ
 آندىغى تشكىلاتلارنى - ئوتوب ايرانداعى نەرسە كىلات ۋە
 مە: دىنيەت نەلەرنى بلەن بىرگە - بوز لمان ئىدى، غۇزبا، نازىڭ
 ئوزلەرنى - ئىتەپتىسادى ئالە «باىر بارخالىزم» دەورنى دىب
 آتالا تورغان «آقساقال» لارغا باغىز، آتساقالارغا بويسۇنۇ
 دەورن يەشىلەر ئىدى، غۇزىب خالىق، اول چاقدا بويسالەت،
 بىر ئومەت توكل، تۇرلى تارقاۋىيەلەر دەن تۇرغان بىر قەۋم ئىدى

تويولا دورى، جىيا دورى آساتراق ايدى. شولا يىدا بولسا بىز
 غەربلەر مەنئەئەتتى ياغىندان، جىچان باھىن يەمەن آراسىدا
 بىر آيرىما كوردىز، يەمەن يىگىرە كەدە غەربەلەردەن باشقا
 حالقلارنىڭ كىرۈن بولسا (جەبىش) - ود ايرىنا ئايرلانغان بولۇ
 ئوستىدە) بولە ئاندىن. كىرەك «چىت» حالقلارغا جزمەت
 ئىتە ايدى. جىچان ئىسە بۇ توناي مۇنۇكى يىسنىچە: سوزى،
 جىچان، يەمەن، نەجەت ود باشقا جىرلەردەكى غەربەلەرنىڭ بىر
 بىرسە قاتناشا تورغان بىر جىيرى بولمانما كورد، كىرەك
 غەرب حالقلارنىڭ مەنئەئەتلەرنە جزمەت ئىتەدەر ايدى.

بۇ ئىككى ئۈلگەدەكى ئىدادالارنىڭ ئىككىسىنىڭ بىرىك
 زاماندا توووب آلمانىكە باشلارلارى ود ئەكەرن ئەكەرن تىرد
 باقاعى كىرىۋە امان تەبىئەتلەرنى ئوزلەرنە تارنا باشلاۋاتى
 جىچان بلەن يەمەن آراسىدا بىر يارىش (رەقەبەت) تودردى.
 غەربىستان يارىم اوتراوندە بىر فىداليزىم ئىدىيالوگىياسى
 بولوب تووا باشلاغان «دىن حەزىف» (۱) آغومسى بو
 ئوزىدا كۆچمەن جىچان جىچاندا جىچان، يۇمارلارنا ود ئوسە
 باشلادى. جىچاندا بولمان، خەلقلە قول فوزول، جەبە يەتتى
 وه «ھوككازى يارىمەنكىسى» (سوق الكاظا) بو ئىدىيالوگىيانىڭ

(۱) غەربەت يەمەن مۇسالىمانلىق مەدەنىيەت تورغان بىر آلاچى
 (تەرجىمىچى) بولدىن آغومسى.

بو تەبىئەتلەر ھەر بىرى ئوزلەر، ئىككى ئۆسە ئاللا بىلگ
 - بەغى قەبىلە باشقارلارنىڭ - ئىدارەسى آتتىدا بىر ئۆي
 ئىچى (خائىلە - سىمىيە) خائىتى، تەبىئەتلەر ايدى. تۇرلى تەبىئەتلەر
 آرتىدىكى مۇنا - تەبەت كۆرۈك قارشى قارشىما كىلەپ
 - وختودان، بىر بىرسىنىڭ مەن ئورلاشودان وه ئەزەرك «توقا»
 اوسولى باھىن (بەغى بىر آلاشو واچىسىدىن باشقا) مەل
 آلاشودان غەنا عىبارەت ايدى.

بو آقساقاللار تورمىشى ئۈلگىروب، جىتايگىزوب جىتە
 باشلاغاچ قايسى بىر جىرلەردە فىداليزىم تورمىشى تووا
 باشلادى. غەربىستان يارىم اوتراونىڭ دەردە بەلەك جەبە يارىم
 بىز ئىككى باشلاپ جىچان وه يەمەن تاراقلازىدا تووا باشلاغان
 كوردەز، موزنىڭ سەبەبى دە يىك آچى كوردەز، چونسىكى اول
 تاراقلار بو يارىم اوتراونىڭ مەدەنىيەت اۇچىن ئۇنىڭ بارلىق
 بىر جىيرى ايدى، قىزىلدىگىز (بىر تەجەبىس) بولمىغان ئوزغۇب
 كىتىگەن تاراقلىق ئىككى ئىتە گىندە بولمان جىچان بو يارىم
 اوتراونىڭ بۇتق قەبىلەلەرنىڭ بولۇ ئوستىدە بولۇ بلەن بىرگە،
 بىر آرتىسىدا بىرە آلا ايدى. يەمەن دە شولا بىر
 جەبەبىستان بلەن بىر ئىن آرتىدىكى بولما بول بلەن بىرگە.
 غەربەت يەمەننىڭ ئىككى كۆب ئوسەنلىكلەر بىرە آلا تورغان بىر
 جىيرى ايدى. شىرنىڭ اۇچىن بو جىيرىلەردە ئۇ قۇسنىڭ آرتوومى،

TURKISH

غەربىستان يارىم اوتراونىڭ ئېڭ سەۋدە چىراغى بولغان يەمەن باھىن سورىپ آراسىدا بولغون دە عوكاز يەرىپكەسىنىڭ يالغىز بىر ئەدەبىيات ھەم ئىدىيائوگىيا يارىشىما بونوب قالمايچى، شولارنى زاماندا بىر سانو - آرا جىيونسىدا بولمىچى بولماق خاقدا. چىچازغا ياردام ئېتىدى. چىچازنىڭ بوسەۋدە قايتالى ئېيتىلغىن (بىر يولگىيەسىندىن) قايتىلانغان بىرگە، ئۆزىنى دە كورسەتوب توردا. بولجاقتا «ئىيلاننى قۇزاشتىن» سورىدىن ياقتىراق ئوقۇچىلار دېيىشكەن بولسا، آبدوللارغا مۇھەممەت دە يېتىشولا يوق ئىش ئىل ئىلگىز، ئېڭ ئۆزۈن بولمىچى قەيىلە دەن. ئۆزىنىڭ قىياداللىرى دە سەۋدەگەرلەرنى آراسىندا چىما. شولايلىق سەۋدە قايتىلى آراسىندا ئۆرسە، زور سەۋدەگەر بولمىچى آبدوللار بولوب يەتتىم توغانما كور، زور سەۋدەگەر بولمىچى باشقا آغاى - ئىيلەرگە بىر يىكاز شىچىڭ - داۋىرىنى بولوب، ئوزون يوللاغا سەۋدە كاروانى باھىن بارىپ، باروب قايتىلى؛ دە ئېڭ سۆگىدىن زور بىر باي سەۋدەگەر قاتنى بولمىچى خەدىيە بەھىن ئوبىلەنە، ئۇسلماننىڭ سەۋدەگەرلىكىنى بىك ماقتاۋرى، سەۋدەگەرلىككە قۇرقدىرۋرى بولماقتان بىك آخىق آخىقلاشايلا.

مۇنە غەربىستان ئېتىدە توغان شول زور ئىچىمىچى، ئېيتىمىدا دى اوزگەرەشش آغومەلارنىڭ آراسىدا

ئەدەبىيەتتا ياردەم ئېتىشكەن كىم، كىرى قامان قەيىلەلەر ئىككە كىتىشكەن ساين چىچازغا بەيىلەنە بارولمايچى خەزىت ئېتى ئېتىدى. وندىن بىك ئىچى پوشا باشلانغان يەمەن ئىياداللىرى بەمەندە بولدىن خەنىف آغومىن چىچاز ئۈچىن، دېيىشكەن «كەتتە» دە ياساب قارادىلار. موندى مۇنەققەت بولماق آلمىغان سونىڭ، چىچازغا ئارشى زور سوعىش آچىدىلار. بىر سوعىشلارنىڭ باشتا بىر سەبەبى دە بار ئىدى؛ چىچازلىلار، يەمەنلىلەرنىڭ ياكا تووب كىپە تورغان سەۋدە قايتىلالارنىڭ ئوسوۋىنە قارشى كىلەلەر، يەمەن باھىن سورىپ، آراسىدا سەۋدە مۇناسى بەتتى آرتوغا مانىش بولالار، يەمەنلىلەرنىڭ، چىچازدىن ئوتىب يۇرى تورغان سەۋدە كارۋانلارنى تاللاپ ئېتىدى.

بوسوعىشلارنىڭ آرقايسى، آبدوللارغا مۇھەممەتنىڭ توغان يىلىدا بولمىچى «قىل ۋاقىمىسى» دە، يەمەن قىياداللىرى بوسوعىشكەن چىچاز قىياداللىرى، موندى ئوستىكە چىقىدى. مۇنە شولاي ئىتوب چىچاز قەيىلەلەرنى بوز آراسىندا دە ئېڭ زور دە كۆرچىمىچى بولمىچى ئوزايش قەيىلەسى، غەربىستان قەيىلەلەرنىڭ ئېڭ «ئۆفۈزى» بىر قەيىلەسى بولوب ۋالىدى.

غەربىستاندا تووا باشلانغان سەۋدە ئايتىلى دا چىچازدا دە ئىككەن كەتتە قۇرەشش تەيىلەسى آراسىدا چىيىلا باشلايدى.

TÜRKİSTAN TARİHİ

باھن غەرب باشلانغىچە سەۋدە كاپىتالىنىڭ ئىدىيالىسى بار. غەرب
 فىئاداللانى ھەم غەرب سەۋدەگەرلەرنى ئوزلارنىڭ ياكى
 ئىقتىسادى ئايدالارنى كۆز ئۆتۈنچۈن بويىل باھن باراۋا انالارنى
 ئېنىدى كىپە ياك ھەمىيەتلىك مەسئەلەسىيەت: بو چورنىڭ
 ئىدىيالىسى اشائەنە اشائەنە، ئەۋەلەنە، ئەۋەلەنە ئۆلگۈرۈپ،
 چىتلىگۈپ يىتلىگەچ بو ئومۇسە قىل بولوب چىتلىگەن
 كوردىك: ئەدەب، تەربىيە، ئەخلاق، تىۋلۈگىيە تىۋرلەرنىدە
 تارالا باشلاغان ئىدىيالىگىيا ئەكرىن، ئەكرىن كىچىكەيۈپ،
 زورلۇپ، تىۋرلەنەپ سەياسى تۈرەتتەدە كۈچە، مەككەدە
 ئەخلاق ئىشلىرىغا بولوب باشلاغان مۇسالىماتلىق؛ مەدەنىيەت: ھەم
 ئەخلاقچىلىق ۋە ھەم سەياسەتچى - ئىقتىسادچىلىق بولوب
 ئەۋرلە، مەدەنىيەتدە بو سوڭ تىما ئورنىنىدەدە آياتلار ئىيەنە،
 مۇتەبۇئىيىدى ئىدا فىئاداللىزىم مۇتەسەبەتلەر ئىك آلاما باروون شو
 كرىسەتە، مۇندى مۇناسەبەتنىڭ آلاما باروون شو بولوب،
 تۇرلى تەرەپ تەبىئەتلەرنىڭ مۇسالىماتلىق قىا كۈچلەر ئىك
 ئورنىسىدا كۈرسەتەپ تۇرا، بىك كۈپ غەرب تەبىئەتلەرنى
 مۇسالىماتلىق قىا، ئوز باشاتلارنىڭ، ئوزلارنىڭ كىچىكە
 فىئاداللارنىڭ (ۋە قىايسى ر كىرى قالىغان تەبىئەتلەر، ئوز
 آق ساقاللا رىنىڭ) مۇھەممەت باھن ياساغان مۇھەممەد سەئىد
 قاراب كەرلەر، مۇتەشۋىلى ئىتوب تۈرۈ، فىئاداللارنىڭ ۋە

ئۈسكەن «دەين خەنىف» ئىدىيە لوگىياسىن «قۇس ئىيىن ساعىدە»
 كىك آراتۋرلار ۋە «ئىس ئىيىل قىس» كىك شاعىرلەر، ئوزلارنىڭ
 خۇتەلەرنىدە، ئۇقتلارنىدا، چولارنىدا ئەۋەلەپ، ئەۋەلەپ
 چىتلىك رە، آلاما يەردەلەر، اول چاقداغى دەين خەنىف آغۇسىنىڭ
 ئىلەردەن تورغانغى بىز بولارنىڭ بو ئىسەرلەرنىن، من آيرىماچى
 كۈرە آلا بىز، دەين خەنىفنى تەسدىق ئىتىكەن مۇسالىماتلىق دادا،
 بو دەين خەنىف دەن بىك كۈپ ئەرسەلەرگە اوچراغاتۇرى كىپلەر (2).
 مۇتە بو كارتىنا (لەۋجە) بىرگە شۇنىق بىك آچىق كۈرسەتە:
 تۈرلى غەرب تەبىئەتلەرنىڭ، ئىقتىسادى مەنىسى
 بىلەن «پاترىيارخالىزىم» دەن، «فىئاداللىزىم» گە، (ساتسىيالىگىيە
 مەنىسى بىلەن غەشپىرەت - قەۋم دەۋرىنىنەن ئوممەت
 دەۋرىنە) كىچىكەن چاقلارنىدا، بو چۇرنىڭ خاراكىزىرى
 بولغان ئوممەت ئىدىيالىگىياسى (ئىككىنچى تۈرلى
 ئەپىتىكەندە غەۋۋەمى بىر دەين) كىلۈپ چىغا.
 مۇسالىماتلىق بىگەن تەرسە، ئەنە شۇل غەرب فىئاداللىزىمى

(3) «جائىھىيەت زامانى» دەپ آناھان شول زاماننىڭ
 شاعىرلىرىدىن بىرى «ئىزلىرىم لارلازى» سورىدىن اول چاقدا دوق شىعەر
 بىلەن سويلەردىن، تۈرۈنەنەن بو تۈن پىرىنسىپلەرن ئورنىتىكەن بو
 شىعەرنى سۈگەلەن مۇھەممەت بىر تۈن قەدەلەرىگە «سورە»
 ئىتىپ سولابەپ بىدەرد.

TURKISH TARİHİ

(اقساقالچىلىق پاترىرخالىزم) روحنى باھن ئارتقانلاشپ بەشى؛ ياكا ئىدىيالوكيا ئىسكى آتساقالچىق روحنى، ھەممەت جاھىلىيە» دىيىپ يامانلىق سىقىل ئېتىپ، خالقنى آندىن سوۋرتقا تىرتا. شۇلا يىدا بولسا، بو روحنىڭ بۇ ئۇنئاي سىۋىيەگە ئاڭلىق، خالق آراسىدا پەشەب كېلىگەنلىكى، ئۇلارنى بىرىنچى سوزىرنىڭ اورنىدا ول رېسىس -- جىلپەھ سىياپلاغاندا، تۇرلى قەبىياھلارنىڭ ئۈزلۈندىن سايلاپ تۇرۇش، ئارتقانلاشۇلارنى، سوز كۆرەندۈرۈلەرى، كۆرسەتە، بو كۆرۈشۈدە ئىڭ كۈچلىق بولۇپ چىققان قۇرۇش قەبىياھلىرىدىن، قۇخا قاروغلى ئە بو بەكر «سىڭلىق» ھەلىقە بولۇپ سايلانا.

مۇنە شۇلاي ئېتىپ غەرىپ فىيادالىزمىدىكى باش فىيادال ئورنىدا بىر كىشى قۇيۇر يولنى بىلەن ھەلىقەلىك كېلىپ چىغا. ھەلىقە، بو ياقىدىن قاراغاندا فىيادالىزم چۇرن يەشەگەن مۇسلمان ھەممەتىنىڭ باش فىيادالى بولا. بوڭا «سوزىران» دىيىدە ئېيتىلىش.

* *

فىيادالىزم سىستېمىنىڭ ئىقتىسادى، سەياسىي ود ئىدىئارىي (آدىمىنىستراتىۋىنى) ياقىلارنى واقىيدا بىك يولما قۇياوب ئېتىمەگەنلىكىدىن مەركەز باھن تېرۇپاق ئاڭ مەنئەئەتلەرى بىك ئۇ ئېشىۋوب ئېتىپ آلمىسى، تېرد ياقىدا، مەركەزنىڭ بىگىر كىدە.

تۇرلى آتساقال لارنىڭ بو ئىدىيالوكياغا كىيۇب قوشاۋوى، ۋە بۇتن ئۇز قەبىيە ھالىق باھن تۇر كۆم، تۇر كۆم (تۇرۇنەنچەلەتەپ ئەپتىكەندە «ئەفۋاجىن») كىيۇب مۇسلمانلىقتا باش ئىيولەرى، بو فىيادالىزم مۇناسىبەتتىكىڭ واقىيەسەدە (فاكتىچىكى) آتما باروون كۆرسەتە، مۇنە شۇلاي ئېيتۇپ اورتادە ئىدىيالوكيانى (مۇسلمانلىقنى) ئوزىنىڭ قولنىدە ئۇتىكىن بر قۇرال ئېيتوب تۇتقان بر باش فىيادال (ايىڭ زور فىيادال -- سوزىران) ۋە تېرە ياقىدا آكا باغىغان، باش ئېگەن تۇرلى واسسال (كچاك فىيادال) لار -- يەغنى تارىيىخ ئىسلام تەغىرى باھن بر پادشا، ۋە بىك كۆب ئەمىرلەر -- كىيۇب چىغا، بىرىنچى سوزىران مۇھەممەت بولا. (3)

غەرىبىستاننىڭ بو بىرىنچى باش فىيادالنىڭ ئوزىنىڭ ئورنى تۇتارلىق ئىر بالاسى بولماغانلىقتان، غەرىبىستان فىيادالىزمى تارىخىدا سوزىرانغا «ول رېسىس» (ۋەلى غەھد... ناسايىدىنىڭ) بولۇ اۋ سسولى، ايىڭ باشدا تۇوا آلمى؛ اول ئولگەچ آنىڭ ئورنىدا باش فىيادالى، سايلاپ تۇرۇپ تۇرى كىلە.

بىرىنچى سوزىران (باش فىيادال مۇھەممەت تاراقىندان) بىك آتما يەلگەن فىيادالىزم ئىدىيالوكياسى، بىرىنچى سوزىران ئاڭ بۇتن غۇجىرى بونىچا، ئىسكى -- قەبىيە

(3) دىيىمچىلەر بو سوزىرانغا «بەيغە مېدەر» دىگەن بوللار.

TURKISH

خەيلىھەيلىكىڭنىڭ ئىچىك ئىتوم ئېستېمىل اوقا دېسىپا ئىزىم كىم (كە
ئەيلىكەنگەن، ھەم مۇنداق مۇستەبىب سۇلطانلارنىڭ
ئىچىك كېلو ب چىققان كورەيز.

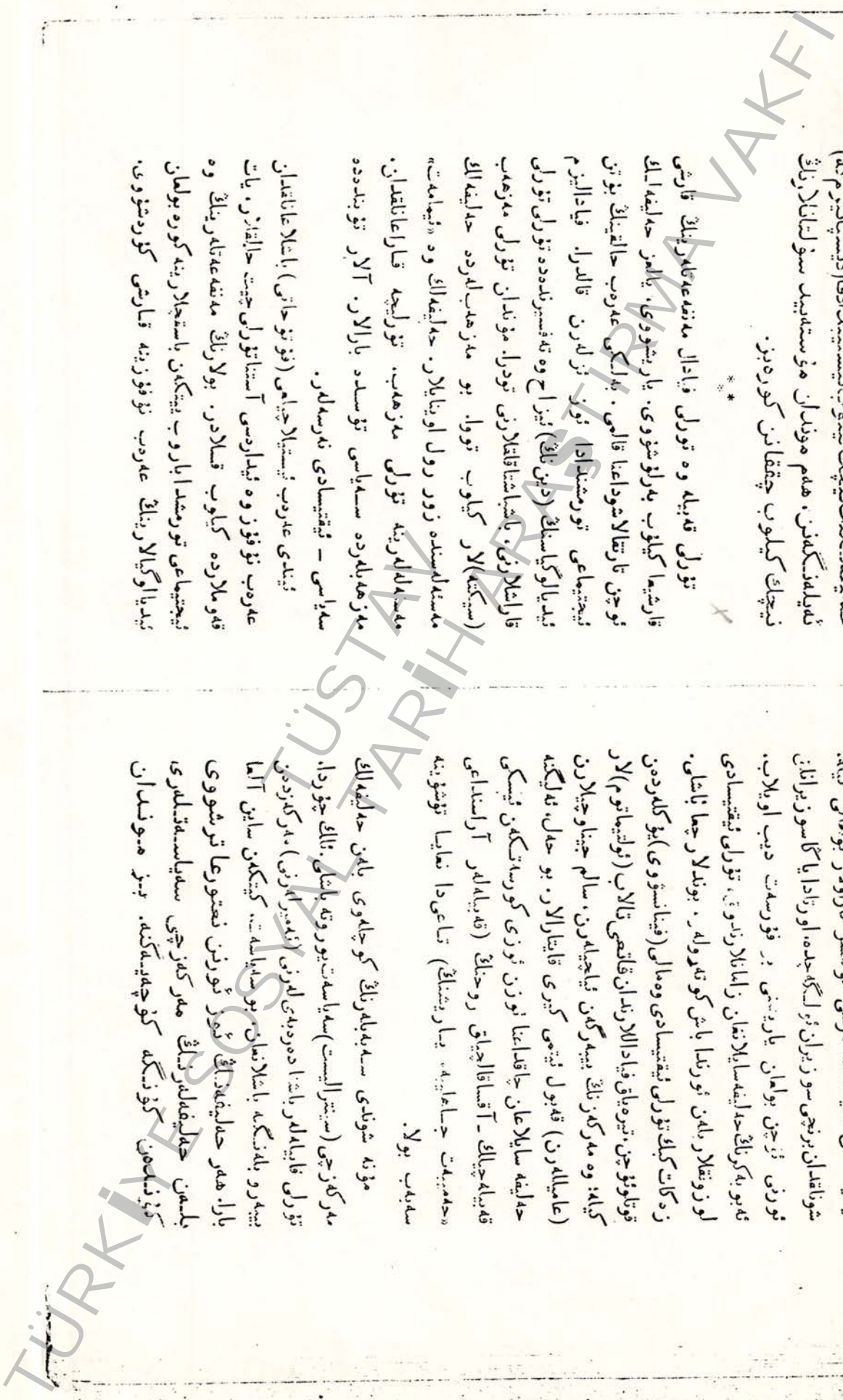
* * *

تۇرلى قەبىلە ۋە تۇرلى قىادال مەنزىمە ئەنئەنىلەرنىڭ قارشى
قارشىغا كېلۈپ بەرلۈشۈۋى، يارىتىۋېلى، يەنە خەلىپەلىك
ئۈچۈن تارىقتا شۇنداق قالى، بەلكى غەرب خەلقىنىڭ بۇ تىن
ئىچىتىمىنى تۇرمۇشقا ئۆزگەرتىش ئۈچۈن قالدۇر. قىادالىزىم
ئىدىيالى كېلىشىمىنىڭ (دېننىڭ) ئىزاح ۋە تەسۋىرلىنىدە تۇرلى تۇرلى
قاراشلارنى، باشقا ئىقتىسادىي تۇرلار. مۇنداق تۇرلى مەزھەب
(سىكتە) لار كېلۈپ تۇوا. بۇ مەزھەبلەردە خەلىپەلىك
مەسىئەلەسىدە زور رول اوينايدۇ. خەلىپەلىك ۋە «ئىمامەت»
مەسىئەلەرىنى تۇرلى مەزھەب، تۈزۈلۈپ قاراشقا ئىگە.
مەزھەبلەردە سەياسىي تۇسىد بارلار. آلار تۇتىنىدە
سەياسى - ئىقتىسادىي نەرسەلەر.

ئىندى غەرب ئىستېلا ئىچىمى (ئو تۇخاتى) باشلاغاندا
غەرب نۇفۇز ۋە ئىدارىسى آستى تۇرلى چىت خالىقلار، يات
قەۋملەردە كېلۈپ قىلادۇ. بۇلارنىڭ مەنئەئەتلىرىنىڭ ۋە
ئىچىمىنى تۇرمۇشقا بارۇپ ئېتىكەن باستىچىلارنى كۆرە بولغان
ئىدىيالىگىلارنىڭ غەرب نۇفۇزىنى قارشى كۆرۈشۈۋى،

ئىقتىسادىي سەياسەتتە قارشى كۈچلەر قارلار بولماي كېلە،
شۇنداق بولمىسۇن بولغان ئۇلارغا، ئۇلاردا باگا سۇزىرلارنى
تۇرلى ئۇچۇن بولغان بارلىقى بىر قۇرسەت دېيىپ اويلاپ،
ئەبۇ كەزىمىنىڭ خەلىپە سايلانغان زامانلارنى، تۇرلى ئىقتىسادىي
لوزۇقتىلار بىلەن ئۇزىدا باش كۆتۈرۈلەر، بۇنداق چىما باشلى.
زەكات كېك تۇرلى ئىقتىسادىي ۋە مالى (ئىقتىسادىي) بۇكلەردەن
قۇتۇلۇش، تېرىق قىاداللانغان قاتتىق ئالاب (ئۇلىماتوم) لار
كېلەر، ۋە مەزكەرنىڭ بېيەگەن ئىچىملىرى، سالم جېناۋچىلارنى
(غايىلەرنى) قەبۇل ئىتتى كېرى قاتارلار. بۇ خەل، ئەلگە
خەلىپە سايلانغان چاقىغا ئۇزۇن ئۆزى كۆرسەتكەن ئىسكى
قەبىلەچىلىك - آقساقالچىلىق روجىڭ (ئەبىلەر آراسىدا
«خەبىرىت چىمىيە»، يارىشىڭ) تىغى دا ئىمىيا تۇشۇنىپ
سەبەب بولا.

مۇنە شۇندى سەبەبلەرنىڭ كۈچلۈك بىلەن خەلىپەلىك
مەزكەرنى (سىتېراللىست) سەياسەت يۈرۈتە باشلى. ئۇلار چۇردا،
تۇرلى قەبىلەلەر باشقا دەرىجىلەرنى (ئىقتىسادىي) كۆرگەندە
ئىبىرۈ بلەنگە باشلانغان بولسا، كېتكەن ساين آلاما
بارا، ھەر خەلىپەلىكنىڭ ئۇر ئۇر ئىقتىسادىي تۇرلارنى
بىلەن خەلىپەلىكلەرنىڭ ھەر كەزىچى سەياسەتلىرى،
كۆرۈنۈش كۆزىگە كۆچۈپ كەلگەن. بۇ مۇنداق

بو ئىزاحاتدان سوڭ ئىندى، بىزنىڭ آچق ود نىڭ قىسقا سوز باھن ئەينە آلابىز: خەلىپەلەك دېگەن نەرسە، غەرب خالىقدا، فىداللىزم توغان ۋاقتلاردا توغان بىر فىداللىزم مۇئەسسەسەسىدۇر. بو دەرىجەلىك مۇناسىبەتتە ئىندىكى سوزىزىراتاق دەن كېلەدۇ. مۇسۇلماننىڭ تۇرلى مەزھەپلەردى خەلىپەلەككە تۇرلى تۇرلى كوزىلەن قارىلار. بو قارىشلارنىڭ بارىڭدە تۇبىدە بىر قەدوم قەيىلە، غەربىيا ود ياخۇد بىر سىنىپنىڭ ئىقتىسادى سىياسى مەنئەئەتلەردى سىزىل تورا: خەلىپەلەرنى ئوز مەنئەئەتلەرنى ود ئوز ئورنلارنى ساقلاو قاپموسى باھن، كىتكەن ساين ئىر كىچىلككە (خۇررىيەت كە) ئارتقى، ۋە ئىستىباد قانا بابا خەرد كەت ئىتكەنلەر، بو ئىستىباد بارا بارا ئوزىتە بىر دەسى ئىسىم — بىر گەنەلەك دەن، آندىن سىسۇلشاق كىلۇب چىققان، خالىقنىڭ ئادانەتلىرىنى قاپدالانۇ ئوچىن، كىتە بارا بو سۇلتاناقى دە «دىنى» بىر نەرسە ئىتوب كورسەتە باشلاغانلار، شۇلاى ئىتوب، ئەنە شۇل، مۇسۇلمانلار، قولىتوب، سوعشوب، ئالاشب آچقا بولىب، ئادانەتتا باتوب ياتقان خەلدە ئوزلەردى، ئەللە ئىدى ئىس كىتكىچ ماتور سارايلاردا، كۇو، كۇتو تۇللاردان خزمەت ئىتدۇرۇب، يوزەلەپ ماتور قىلار، كەنۇزۇكلەر (جىارىلەر) باھن اويىناب، آراقى ۋە شراب ئىچىپ ايسرۇب ود زەوق ساقا

بو ياكى، ياكى مەزھەپلەرنى كۆپەيتتە، بىر نەرسە بولۇپ، قانئىدىر. خەلىپەلەكنى ئۆز قوللارنىڭ آلمان گروپپىلار ئۆز مەنئەئەتلەرىتە قارىتى روھتا بولمان، مەزھەپلەرگە قارشى بىك قاتىلق باھن سەياسەت ئۆرۈنگە: ئۆز قاپدالارنى كېلگەن مەزھەپلەرنى ياتلاغا باشىلار. شۇلاى ئىتوب «عمومى دىن» ئىدىيالوگىياسى ياكى توغان ۋاقتلاردا ياتلار توب كورسەتكەن «دىن ئىر كىچىلكى» (خۇررىيەت دىنىيە) دە بوغالىلا: آندىن سوڭ «خەلىپە» لىك دېگەن نەرسە تۇرلى بوغالىلا «موسلمانلىق» مەزھەپلەرنىڭ تۇرلىچە آڭى تۇرغان، تۇرلىچە بولۇن ئالى تۇرغان؛ ۋە قەقەت ۋاقىمدا كىم كۇچى بولسا آنىڭ قولىدا بىر ئىستىباد قۇرالى خزمەتن كورە تۇرغان بىر نەرسەگە بولۇپ قالا. مۇنە شۇل خەلىپەلەككە «دىنى» بىر بوياو سۇرتىپ، دىنى بىر ئىسىم بىرۇب، آنىڭ ئوزى باھنوڭ «دىن» گە ئارتقى قىستىلىق — كۇرەش ياسالا. خەلىپەلەك ئىستىباد ۋە سۇلتانلىق باھندە بىچرمانغانلار سوڭ، ئىندى كەت تېرەن اويلى، زور شەرق عالمى كۇرسە كىن، آنىڭ موللا قىل خەلىپەلەر تاراقىندان قىسلمان، ئۆزىگە يابمان، قامى باھن قىنالمان، خەتتا قالىسى بىرلەرنىڭ دار آغاچنا آسامان بىزگە تارىخ ئىسلام كورسەتوب تۇرا.

* * *

TÜRKIYE

سۇلتانلىق ھەم خەلىپىلەرنىڭ تارىخى ئۆزگەرتىش چۇرلارى

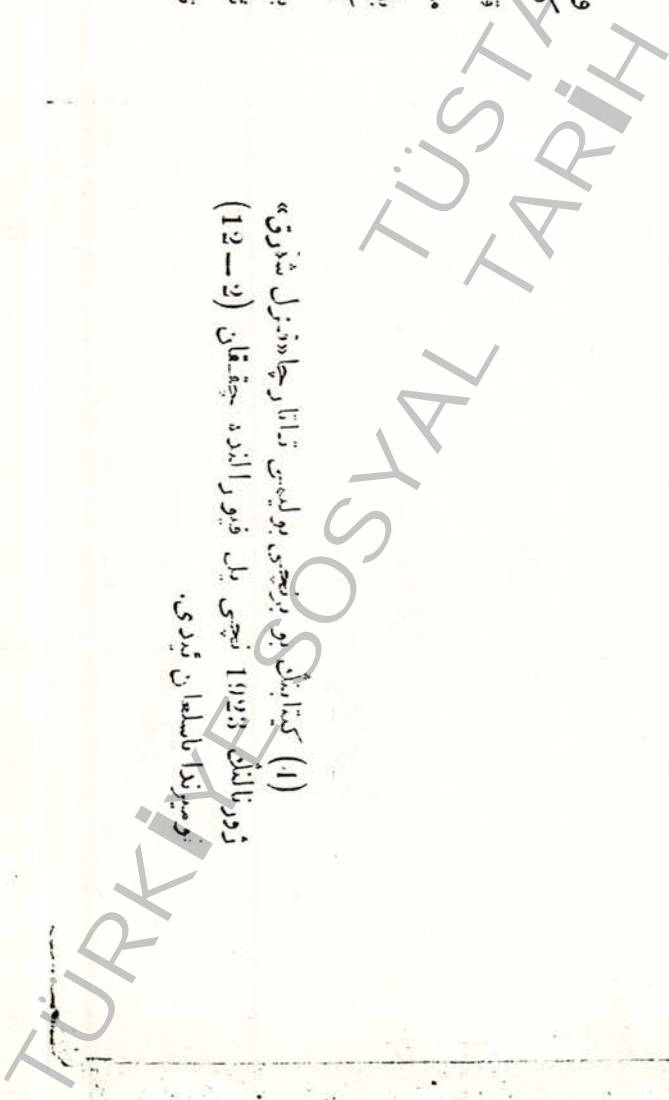
11

ئوتكىن مەقەلەدە بۇ مەسىلەلەرنىڭ ئىجتىمائى ھەم ئىقتىسادى سەلبەنلەرنى باھان آرنىڭ جىناگو بولارن كورسەتك. ئىپادى بۇ مەقەلەدە سۇلتانلىق ھەم خەلىپىلەرنىڭ اوزدراڭ تارىخى چۇرلارىنا ھەم آرنىڭ ئۆزگەرگە كۇچۇرنىڭ سەلبەنلەرنە قاراب اوزارعا تالەپىز.

مۇسلمانلىق تارىخىدا باش ئىپادالىق (سوز بىرئانلىق-سۇلتانلىق) واقىيەت (فاكتىچىسكى) مۇخەسسەلەرنىڭ مەككەدىن مەدىنەگە كۇچۇرنىڭ سۇڭ قىيىسى بىر زورلىق . كۇچايدىك غەرب قەبىلەلەرنى باھان مۇخەسسەد پاساوى . ھەم شولاي ئىتتوب مەدىنەنىڭ «نەوس» ھەم خەلزدىچ قەبىلەلەرنى باھان بىرگەك باشقا قەبىلەلەرنى دە ئوز بىرە بويىنىقلىرى بىلەن باشلانان . آندىن سۇڭ بولغان دىنىي سوعىلار (غەزىدات) آرقىسىدا بۇ سوز بىرئانلىق-سۇلتانلىق اوزىقى نەى بارا . شولايدا بولسا نەلى غەرب باش ئىپادالى دۇنيا بولغان بىرگەك دىنىيەككە تايانان ، مۇخەسسەت اوزىن دۇنياوى بىر باشاندىن بىرگەك

ئىتتوب بەشەنگەن سۇلتانلار ، ئوزلەرنى بۇ كوزىگە چاقاى ، بىر دىنى رەئىس ئىتتوب تانوتقانلار ، قەربانلار چىراقلار ، خۇتەلەردە ئوز ئىسەلەرنى ئوتتقانلار (۱)
مەسكەو ، غىبۇار ، ۱۹۲۲

(۱) كىتابىدىن بۇ بىرئىچى بولىس تانان چا «ئىزىل شۇرق»
شۇرئانلىق 1923 نىچى بىل فېورالەردە چىققان (۱۲-19)
بوسىرىدا ناسلغان ئىدى .

بىرىنچى چۈرۈن ھىجرەتتەدىن باشلاپ سومىرنىڭ
 خەلىپىلىكى باشلانغان دەۋرگە چاقى چىكەب، پوچۇرنى
 آيرماق «دېيى» دەم يەشۈرنىڭ، دۇنيانى بولغان
 دەۋر دىيى آتايىسىز كىلە. پرافىسسور پارتوللەردە
 ئوزىنىڭ «سۇڭ تىكشۈرۈلگە كۈرە ئىھمۇرلەر چۇرى»
 دىگەن مەقالىسىدا ئەبۇبەكر خاقىدا ئو اويما كىلە. دەم
 مۇسلمان تارىخچىلارنىڭ «خۇلافانى راشىدىن» چۇرى
 دىگەن نەرسەلەرنى باگاڭش ئاتا. (۵)

ئىككىنچى خەلىپە غۇزەرنىڭ قازىلىق ئىسارن خەلىپەلىك
 ئىسارنىدىن آيروون، مۇسلمان تارىخچىلارنىڭ كۇبىسى
 مەلەكەت كىلەيۇب ئىسار كۈبەيگە ئاڭلىدىن كۈرەلەر. بو
 كۈرۈش تورى بولسا دا بۇتۇن دەم تىردىن بىر كۈرۈش توكىل.
 بۇرگە موزنىڭ باشقا تىردىن بۇرگە سەبەبەلەرنىدە كۈرۈگە كىردىك.
 مۇسلماننى بىر فىدادالىزىم ئىدىيالىق ئىسارى بولۇپ توغانغاندىن
 ئول فىدادالار خۇكۈمەتتە كىردىك. بولغان غەدىلە دەم

(۵) بو مەقالە روسچە ھەزرىتى سۇنىنىڭ ئىككىنچى نۇمۇرىدا باسلىپ
 چىققان. تاتارچا «ئول شەرە» ئورنىنىڭ ئورنىدىن ۱۲ نۇمۇرىدا
 (۱۹۲۲) ئۇرۇل (تەرجىمە ھەسەدە باسماق). تەرجىمە چىسى باسلاپ
 تارىخى بەل آرتاتىش بولماقلىقىنى بىلكەن. ۱۲ نۇمۇرىدا تەرجىمە دىيى
 ساپارلىق چىماقلىق.

دىنى بىر يولباشچى ئىتوب كۈرسەتتە؛ دۇنيانى ئىشلەرنىڭ
 چىنۇچىلارنى كۈبىدىن ئوز قولىدا كىرگەن بولسا دا،
 دۇنيانى ئىشلەرنىڭ ولىق تۈبەگىنە قاتشىمى؛ «ئەنتۇم ئەغەمۇ
 ئىتۇمۇر دۇنيا كۈم - سز ئوز دۇنيا ئىشلەرنى تىلى
 كۈبەرەك باھەزىدە كىنە يىپەرە. شۇلا يىدا بولسا ئىپىدى
 دۇنيانى ئىشلەرنىڭ بۇتۇن تۇب زىجىرى آنىڭ
 قولىدا تور! زاكات، غۇشۇ، ئولچالاردان (ئالاب
 آلىغان غەنىمەت ماللارنىڭ) كىلگەن كىلەرنىڭ
 «آلا»غا، «آلا» يولنا بىرلو اسمى بىلەن ئوزىدە
 قالغۇرى سۈمۈشۈلارداغى باش قەۋەزىدە ئالغان مۇھەممەتتە
 بولغۇرى دەم باشقىلار مۇنى بىك آچق كۈرسىدە.
 شۇلا يوق مۇھەممەتنىڭ بۇتۇن مۇسلمانلارغا
 قارشى جىتاب ئىتوب سۇبەلگەن سۇڭ ئۇتۇق دا
 (ھەممەتتە. ئالويىداغ خۇتەبەسى دە) بىسو خاقىدا
 يىپەرلەنگەن ھالدىن بىرە.

مۇنە بو ئىزاجىت بۇرگە مۇسلمان سۇلالىسىنىڭ (باسلام
 پائىمالىنىڭ) بىرىنچى چۇرىنىڭ خىسارى كىرىسكىدىن بىرە.
 ئە بو بەرگەنىڭ خەلىپەلىك دەۋرىدە بو خاراكتىردە رەك
 ئوزىپ كىتتە. ئەبۇبەكر دەم سۇڭ ئىش باشقا تۈرلەردە بارا.
 شۇ ئالغان بىر مۇسلمان باش فىدادالىقنىڭ پائىمالىنىڭ

«قاز بۇلغوزات» قىز) تەغەيۇنى ئىستان، ھەم بو خال كۆندەن كۆن آلمانا كېتتوب «شەيخو ئىسلام» لىق دېگەن نەرسە آندان كېلۈپ چەم. غۇسمازى ئۆركەرنىدە كېلۈپ چىقتى. شەيخو ئىسلاملىق كېيىكەن ساين ئوزى دە نەكامۇل ئىتتوب. آندىن «قازى عەسكەرلىك» ھەم «بەخاھىش مۇددىرىسى» رەئىسى كېك «نەمەرسەلەر» - بو آر ئاغىدا دۇنيا-بۇيراق بولمان ئىشلەر آيرىلۇپ چىقتى. خەلىقەلەندەن شەكرن نەكرن آيرىلا بارغان «قىزى» ولاست مۇنە شۇلاي ئىتتوب بو ياققان كېيىكەن ساين دۇنياوي تۆسىدىكى ئىشلەردىن آيرىلا بارغان كېك: خەلىقەلەك ئوزىدە يىلان بىل دۇنياو يالغانغا بارا. «يەزىت» زامانى كېك زامانلاردا مۇنىڭ بۇتۇنلۇقى دۇنياوي تۆسىدە بولۇپ كېيىكەننىدەدە كوررگە تورى كېيە. نەمەريار چۇزىدا خەلىقە «غۇمەرىين غەبوتلەندىن» زاماندىن باشتا زامانلاردا بۇ بو ئىشانىڭ بېك شەب آلمانا بارغان كوررەن. ئە، بو خەلىقەلەك زامانى - پىرافىسسور پارتولەنگەدە نەپىكەنى كېك - مۇنە شول نەكامۇلگە قىارشى چىقتان بىر رەب كېسە زامانى كېك كوررەن.

غەبىياسى خەلىقەلەرى زامانىدا بولايكى ولاستىڭ بىر بىرىدىن آيرىلۇوى ئىشى تاغىدا آچىراق مەيدانغا چە. آلاز ايداردى غەسكەرى ھەم مسالى تەشكىلاتلىق ئىدى. سەراى (ئىرانىس)

مەسكەمە (سود) ئىشلەرنىدە ئىچىمە آلمان. آناڭ سوگىندان «شەرىيەت» دىب آتالغان ئوزىنىڭ بىر خۇتوق سېستىمى (ئۇسول قېتىۋۇسى) ھەم خۇتوقى (قېتىۋۇسى) بار. بولار ئوزارەرنىڭ تۆز تاغىدالارن دوعامتىچىسكى نەرسەلەرگە (تۇزۇلۇن باھان خەدىسكە) كېتتوب بەيلەيلەر. بۇ دوعامتىچىسكى نەرسەلەرنى تېكىشروب آقتىاروب تورو باشقا تاغىدا دۇنياو بۇيراق بولمان ئىشلەرنى كېرىگە قالدى. ئىپىدى ئۇلجا. غەبىيەت ئىشلەرى بىرىنچى رەسكە كېلۈپ باسقا تاغىدان، تۇزۇلگەن ھەم ئوسكەن فېادالىزم آيپارانت تويىدرو ئۇچىن چىتىن قوشىما قىيەت ئۇلەو ئىچىنچى تاغىدا تېرەنرەك سېزىلە. پائىتلىق كوربەك آڭا نەمەمىيەت بىرگە باشلى. شۇلاي ئىتتوب قىزىللىق، مەسكەمە ھەم خۇتوق ئىشلەرنى آيرىوب چىقارا.

مۇنە دىنى خا كېيەت باھان دۇنياوي خا كېيەت ناڭ بىر بىرىن آيرىلۇوناڭ باشلانغىچى بولغان بو ئىش خەلىقە غۇمەر تاراقىندان ئىشلەنە. بو ئىش كېيىكەن ساين كېيىكەن، آر ئاغىدا بارا. ئەلى باشلاراق قازىلارنىڭ تەغەيۇنى، تۇشۇۋوى، آماشىدروى خەلىقەلەرنىڭ ئوز قوللارنىدا ئىدى. خەلىقە مۇغايۇن زامانىدە بوغاددەدە قالدىلار. بو ئىشلەرنى باشقا رو ھەم تېكىشرو اۋچون خەلىقە تاراقىدان بىر قازى باشلىغان

TÜRKİYE TARİHİ

كېڭ نەرسە. (تۇپىنىدە تۈرك - ماعول خالىقنىڭ مۇسلمانغا
 آسانلىق بىلەن چۈشۈرۈشنىڭ باش سەبەبلەرنىڭدىن بىرى دە بو.
 فيادالىزىم مۇنەسسەبەتتى ئولغا كىردىك).

تۈرك خالىقلارى ئەكرىن - ئەكرىن مۇسلمان فيادالىزىم
 ئىچىدە كىرد. آندا دۇنياۋى ولاستنىڭ تۈركىيىنى، غەلىكەرى
 تەشكىلات ھەم قوماندانى ئوز قوللارغا آلاڭلار. بو ئىش
 سەلچوقى، ايمىراتورلىقنىڭ قۇرۇچىسى بولمان. نەرتۇغۇزۇل
 بېك» زامانلارنىڭ باشلى. آلا ئەكرىن - ئەكرىن مۇسلمان
 ايمىراتورلىقنىڭ اول كوڭلى مەركەزى بولمان «بەغداد» نىڭ
 تۈگىن ئون قول قوللارغا ئاھكەردلەر. غەلبىسى خەلىقەلەرنىڭدىن
 «ئەلۋەتتە» بىللا. زامانلارنىڭ ئىپتىدى دۇنياۋى ۋلاست
 بۇ ئۇنلەى سالجوقى تۈركلەرنىڭ قولغا كۆچۈپ بىكەن
 كىڭ ئىپتىدى.

دۇنياۋى ۋلاستنىڭ ئوز قوللارغا ئىچىتۈپ ياتلار قولغا
 كىتۈۋى غەرب دەرىجە يىڭىدە بىر رىكسىيە (كىرىگە
 چىگىو) تودرا. غەرب فياداللىرى ھەم آلازنىڭ غۇمۇسى
 باشلى بولمان خەلىقە ئەكرىن ئەكرىن دىنىي ولاستقا كىرى
 قايتا باشلى. غەرب مۇسلمان ئولكلەلەرنىڭدە دۇنياۋى
 ولاستنىڭ كىتىكەن سىياۋىن تۈرك «توانىف مولوكىنە»
 (تۈرك فياداللىرىغا) كۈچە باروۋى. بۇتۇن غەرب
 دۇنياىنىدا رىكسىيەنى ئوسىدە. ئۆرد. كوركلى تورا.

توروشىن دا تاغىدا نىراق دۇنياۋىلارنىڭ. خەتتا عىام -
 مەعارىف توروشىن دا دىنياكىدىن آيرا توشۇپ دۇنياۋى
 بولما يۈنەلەلەر. ئىسكى مېنىڭ قەلسەقە. ئەدەبىيات ھەم
 تەساۋۇفنىڭ. ئىسكى يونانىستاننىڭ وە سورىگە. اورىنلاشقان
 ئىسكى روماننىڭ بۇتۇن «عىام وە قەلسەقە» لىرىنىڭدىن. كىڭ
 ئۇلچەۋدە فياداللىرىغا: ھەم شولوق زاماندا تۇرلى دىنى
 مۇسلمان غالىملارنى قىسارغا باشايلار.

مۇنە مۇسلمان پائىمالىنىڭ - خەلىقەلەرنىڭ ئىككىنچى تەكەمۇل
 چۈرى. تۈركلەرنىڭ غەرب مەسئەلە كەتەلەرى ئۈستىدەكى
 ئوفوزى آرتتا باشلاغاندا چىقالى شولاي دەۋام ئىتتە.
 تۈركلەرنىڭ غەرب - مۇسلمان ئىمپىراتورلىقى ئۈستىدەكى
 ئۇنۈزى آرتو بىلەن ئۇچىنى چۈر باشلى.

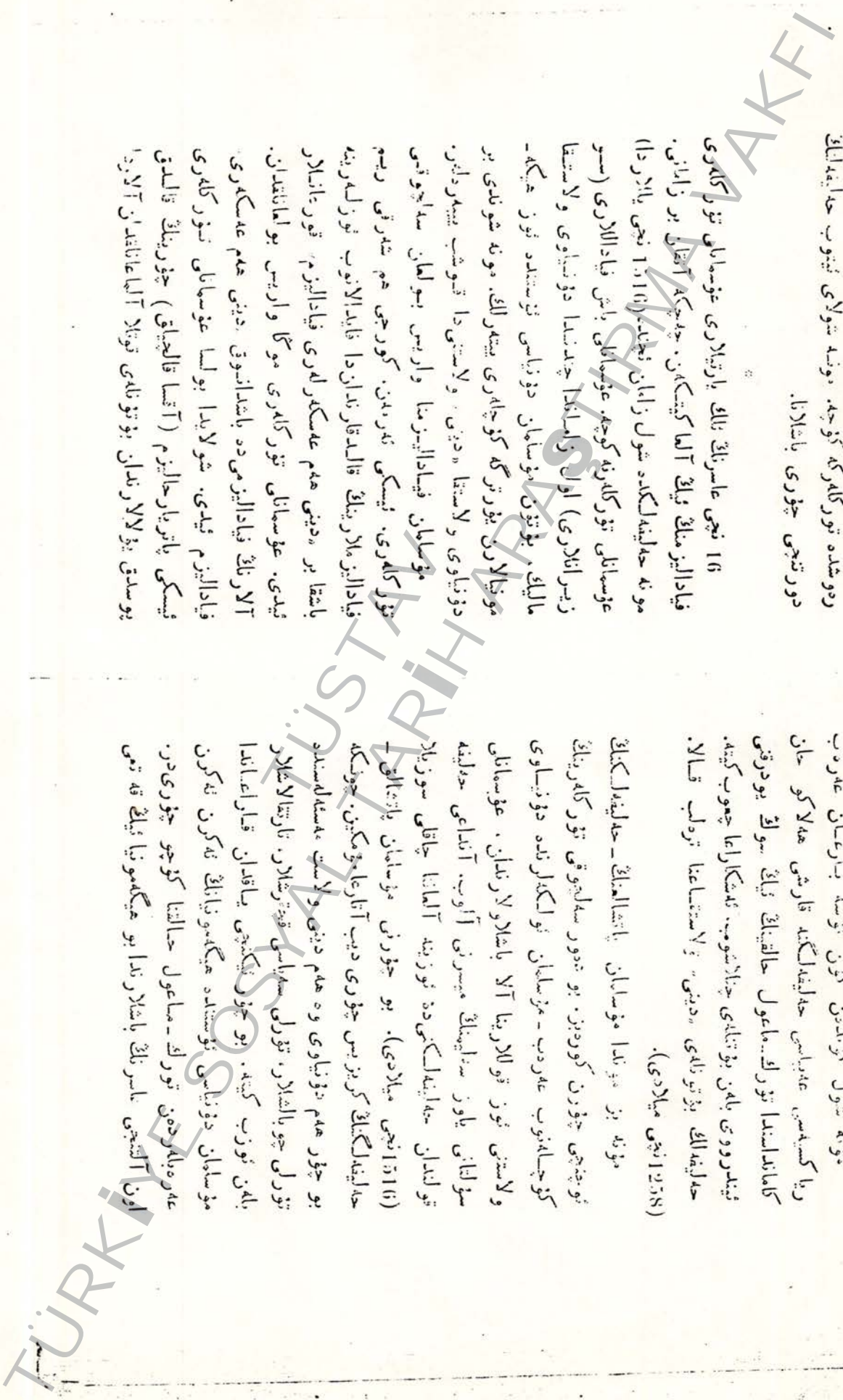
غەرب فيادالىرنىڭ اياڭ آتما كىتىكەن، چىتىكەلگەن،
 پىشوب يۇمشى باشلاغان چاقالارنىڭ تۈرك - ماعول خالىقى
 آراستىدا فيادالىزىم ئۈسە باشلى. ئىك ئاڭ سەلچوقى
 تۈركلەرى آراستىدا ئۈسكەن فيادالىزىم بېك آسانلىق بىلەن،
 غەرب فيادالىرنىڭ ئىشلىرىنىڭ وارىس بولغا توشا. ياكىغا
 مۇسلمانغا دا كىرد باشلاغان سەلچوقى فيادالىزىمى ئۇچۇن،
 بو غەرب فيادالىزىمى پىشراگەن، ئەزىزلىگەن بىر آتش

دوشدە تۈركلەرگە كۈچە. دۈنە شولاي ئىتۈپ خەلىپەنىڭ دورىتىچى چۈرى باشلانا.

16 نىچى غاسىنىڭ ئىك پارتىلارنى غۇسمايلى تۈركلەرنى فېدادلىزىنىڭ ئىك آتما كىتىگەن. چىچىكە آتھال بىر زامانى. مۈنە خەلىپەلىكىدە شول زامان ئىچىدە، (1116 نىچى ياللاردا) غۇسمايلى تۈركلەرنە كۈچە. غۇسمايلى باش فېدادلارنى (سوزى زىرئانلارنى) اولان زاماندا چىدىنىدا دۇنياوى ولاستىغا مالىك بولتۇن مۇسلمان دۇنياسى ئىستىدە ئوز خىكە. مۇنىلارنى بۇرتىرگە كۈچلەرنى يىتەرلىك. مۈنە شۈندى بىر دۇنياوى ولاستىغا «دىنى» ولاستىنى دا قوشىپ يىپەردەن. مۇسلمان فېدادلىزىنىدا وارېس بولمان سەلچۇقى تۈركلەرنى. ئىسكى ئەرەن. كورجى ھىم شەرقى رىم فېدادلىزىملارنىڭ قالدقارنىدىن دا فېدالانۇب ئوزلەرنىنە باشقا بىر «دىنى ھەم غەسكەرلەرنى فېدادلىزىم» قورغانلار ئىدى. غۇسمايلى تۈركلەرنى موگا وارېس بولمانغان. آتارنىڭ فېدادلىزىمى دە باشدانۇق. دىنى ھەم غەسكەرنى فېدادلىزىم ئىدى. شۇلايىدا بولسا غۇسمايلى تۈركلەرنى ئىسكى پاترىيارخالىزىم (آتقا قالىچاق) چۈرىنىڭ قالدق بوسىق بۇلارلارنىدىن بۇتۇنلەي توتالا آتالغاندىن آتاردا

مۈنە شول كىزىدىن كۆن ئۆسە بارغان غەرب رىاكسىيەسى، غەيبىسى خەلىپەلىگە قارشى ھەلاكو خان كاماندىلىدا تۈرك... ماعول خالىپىنىڭ ئىك سوك يودىرقى ئىپتىدوروى باھى بۇتۇنلەي چىلاشوم. ئەشكارا ما چومب كىتە. خەلىپەلىك بۇتۇنلەي «دىنى» ولاستىغا تۈرلۈپ قالما. (1258 نىچى مېلادى).

مۈنە بىر مۇنىدا مۇسلمان باشقالىنىڭ - خەلىپەلىكىنىڭ ئوچىتىچى چۈرن كوردىز. بۇ تۈر سەلجۇقى تۈركلەرنىڭ كۈچلەنۇب غەرب - مۇسلمان ئولكلەرنىدە دۇنياوى ولاستىنى ئوز قوللارنىڭ آلا باشلارلارنىدىن. غۇسمايلى سۇلتانى ياوز سەلىمنىڭ مېستى آتوب. آنداعى خەلىپە تۈلىدىن خەلىپەلىكى دە ئوزىنە آلمانا چاقى سوزىلار (1316 نىچى مېلادى). بۇ چۈرنى مۇسلمان پاتىھلىقى خەلىپەلىكىنىڭ كىزىسى چۈرى دىب آتارغا چۈمكىن. چۈنكى بۇ چۈر ھەم دۇنياوى ۋە ھەم دىنى ۋلاست ھەسئەلىستىدە تۈرلى چۇ باشلار، تۈرلى سەياسى قىتەرىشلار، ئارىتالغىلار باھى ئوزب كىتە. بۇ چۈرلىكىچى ياقان قارغىلىدا مۇسلمان دۇنياسى ئۆستىدە ھېگە، مۇنىنىڭ ئەكرن ئەكرن غەرەبەلەرچەن تۈرك - ماعول خالىپى كۈچۈ چۈرىدى. اون آلتىنچى غاسىنىڭ باشلارنىدا بۇ ھېگە مۇنىنىڭ قە تەنى

ئەللاھ نىيىتى «بەد مەزھەب» ەلەرنى دە ئارانا، مەنزىو بەلەرن قاپچىغان كېچەرە، مەلەكەتتى مۇساپانلارداشدرىغا، مۇسامان دۇنياسىن «ئىسلاھ» ئېتەرگە، مەدەيۇ لەمەردەيىن. قوشمانان آلرغا ترىشا، آنە شو ئىتىمان بو كۆنىگى ئېيتىغا دۇنيىلاردا مېچىلار ئوزلەرىنىڭ بابالارن شول يەوزن سۇلانىلداشوق باشلارغا ئايلاەر، آنى يىك ياراتىپ، ماقىتاب كوكلەرگە چىارالار، تۇيىندەن قاراعانغىلىپ سەپەت تۇر كېگەگە زيانغا ئېتە، كۆپ قارىچىلار، غۇسمانى ايسىرتتورلەرنىڭ توبەن تىبابا تۇشە باشلادون بوياوز سۇلانىلدىن باشلار، زامانلاردان قانۇنى سۇلانى سۇلەپەن چۆرىدىن باشلار، لەكىن بىو تۇيىندە: ياووز سۇلانى تارلىنىدىن ئەزىلەنە، ئۇرلىنى ئىگەلە، قانۇنى زامانىدا بارى بو ئۇرلىقلار شىتويىغا چىالار.

مۇنە شولاي ئېتوب غەربىستاندا فېداداليزم اويىمىنىڭ تۇب سەياسى ئىگىزى بو اوب تىغوان مۇسامان سۇلانىلىق مەم جەلپەلەرلىگى، موسلمان حالقلارنى آراسىندا ئېىڭ كۆچلى فېداداليزم قايسىندا بولسا شو كا كوچە ئېىڭ سۇىڭ غۇسمانىلى تۇر كۆلەر يە كېلەپ كىرە، غۇسمانىلى فېداداليزمى قوشمانغا چاقىلى آندا ئوزىنىڭ كۆچىن، ئۇفوزن ساقلاپ كېلە، 1۹ نچى عاسىرنىڭ سوڭلارلىدىن باشلاپ ۱۹ نچى

«دىنى» فېداداليزم كۆچىرىرىك باشلانغان ئىدى، مەم ئوزىنىە كورە «مىالى» بر حارا كىردە بولوب، «دىنى» نەرسەلەرنى ئوزىنىڭ يۇلالارلىرىغا كورە كۆپ ئوزگەرتە، مەم «تەساووف» (سۇفىيلىق) بىلەن قاتتىقلا ئىدى، غۇسمانىلى فېداداليزمى ئوزىنىڭ چىكەرن كېىگە يىتۇب قارا مەم آق دېگىز، ياقالارلىدىن مۇسامان توڭل حالقلار بىلەن آلالاشوى آرتقان سايون «دىنى» فېدادالاردان يىك كۆپ شەپىچلارنىڭ، زور دەرو- يىشلەرنىڭ باش قالدرولارى دە بولمىلاپ تورا ئىدى، دىنىگە ئەھمىيەتسىز كوز بىلەن قاراو بېگە كەدە، آنە ئېىگى آتلىق تېمۇر بىلەن سوغىتوب چىكلىكەن «بىلدىرىم بابازىت» زامانىدا آرتا باشلى، سۇلانى قاتتىقنىڭ ايسىتانبولنى آلوب، پاينەختىنى آندا كۆچىرووى بىلەن تاغىندا آلەلارلىق كېتتە: سارلى توردىشى كېك عومۇمى سەياسى توردىشىدا كېتتەن سايون دېنىگە سايدان قارى، دىنى فېداداليزمگە، نەز ئەھمىيەت بېرىگە، باش قالدراغان دىنى فېدادالارنى ئىزروب باستررىغا باشلى، مۇنە شول يول بىلەن آلما قاپالار بارا تورغان غۇسمانىلى فېدادال جەمەيىپەتنىڭ چىاووز سۇلانى سەلېم زامانىدا مۇسامانلىق دۇنيىلىدىن دىنى ولاستىنى دا ئوز قوللىنا آلوووى مەلەكەتتە «دىن» قايداسىنا رىا كېسىپا تودرا، سۇلانى سەلېم بىلەن دىنچى سەپەست يۇرتىگە، تۇتۇنغا، «دىنىگە چىلاق» تابامان

TÜRKİSTAN

تولىدا 16 نىچى غاسىزنىڭ بىرىنچى چېرىكاسىدىن 19 نىچى غاسىز اورثالارىنا چاقلى دورىتىنچى چۈرن يەشى دە. آندىن سوڭ ئوزنىڭ بېشىنچى چۈرىنا، ئۆشۈ - چېمراو چۈرىنى كىيە. بو چۈرنىڭ ئىچىدە يەتتە كەن سۇلانى ئىشەنچىلەك كىيە. بو تۆشۈدەن كۆچەب - اقالاب آراغا ئورنىدا شو لايدا بولسا آراسى، اول سۇلانىنى - جەلەلغا كەن بىلەن ئوزى دە تەگەرەب - ع تو قايىف نەپەيكەندەنى «كەمبەرت ئىيىب - تۇشىپ كىيە».

1908 نىچى يىدا تور كىيەنىڭ ئىككىنچى ماشىرو تىيات «ئىنچىقلا نى» بولا. يەش تورك بورژوالارى، مەيدەت پىشا مەم ئىيەشلەرنىڭ ئىزىن قوعان يا كازامان، ئۇن تور كەلەرى - شولاي ئىيىپ سۇلانىق مەم خەلەلغا كەن بېشىنچى چۈرنى يايىپ آلتىنچى چۈرنى آچىپ ئىيەردەن. بو آلتىنچى دەورنىڭ ئىچىك اوزغانىن. مەم ئىيەنچى چۈرنىڭ ئىچىك كىيىپ چىقانىن. كىيە چىمەك مەنەلانىدە قارار بىز.

1923 يىلى، 19 مارت.

غاسىزنىڭ اورثالارىنا چاقلى، ئە كەرن ئە كەرن قانقىشى چىرى، ئارالا كىيلىگەن غوسمانلى قىيادالىزىمى 19 نىچى غاسىزنىڭ اورثالارىدا چېمرا، جىمەر، لىگەنلىكى رەسەندە تىنچىلا: غۇسمانلى ايمېراتورلىقىدا «ئىسلاحت» لار ياساللا باشلى.

اوچىنچى سۇلانى سەلەم، سۇلانى مەموت غەدى، سۇلانى مەجىت، ئەبۇلەزىز چۈرلارنىدا ياسالمان ياكلىقلار بارادا مۇسلمان سۇلانى مەم خەلەلغا كەن دۇنياوى مەم دىنى ولاستىدا ئوز كەشەلەر، يا كاگيا كىيىكلەر، تودرا بارا، مەيدەت پىشانىڭ 19 نىچى غاسىز سۇلانى تاپا ياسالغان «ماشىرو تىيات» تەجىرىبەسى بو قوزغالىشدا ئىك زور آدىنىنى آتارغا ئىتولا. ئول شولايدا موزنى يىك بولسا آراسى، چۈركىنى آتارغا پىراىراماسى ئوز كۆچىندەن زورلۇق، ئول بوربورلۇقا ئىيتىلانى ياسارغا ئىتولا. اول چاقدا «ئون ئوزك» دىيىپ آتالغان تور كىيە - غۇسمانلى بورژوالىنى ئەلى يىك يەش بولمان بولا. بو موزە قىيەتەن ماشىرو تىيات تەجىرىبەسىنىلەن بوڭ بىر رىاكسىيە باشلانغان سۇلانى ئىككىنچى ئەبۇلەكەمىت بۇتون دۇنياوى مەم ئىيىنى ولاستىنى ئوز قولىنا آلا. بو خىل 1908 نىچى يىدا چاقلى سوزىلا موزە شولاي ئىيتىپ مۇسلمان سۇلانىلى سۇلانى تاق مەم خەلەلغا كەن (غۇسمانلى تور كەلەرى

TÜRKİSTAN

كۆچكە ئىپە بولماغاندىن باشقا كوروشى مەنەپكەنەننىڭ مۇسلمان بورژوازىنىڭ ارال باغچىسى (مەنەپكەنەننىڭ) پارىژدا موحاج ئىدى. فەقەت بو كوروشى مەنەپكەنەن مۇسلمان بورژوالارى سەياسى ياقىدان تۈركىيە بورژوازىسىدىن ئاچاراق خەلدە، ئىمپېرىيالىستىلار قولىدا ئىدى. آنگ ئۇچۇن اول بورژوازىنىڭ پارىژدا ئالاھىدە ئۈچۈن ياك ئەپەنگەچ بولالاردان ئوزارغا قىيىن ئىدى.

«رەپولوتسىيە» نىڭ تىلەن ئىزدەنۈپتە كىلگەندە: عۇسمانى قىدادالدىمى بلەن ئوز ئىتتىپاقى قارشى كىلە تۇرغان ياوروپا مەنەپكەنەننىڭ بەش بورژوازىنى ئوز نۇفوزى آستىدا ئىش باشنا مىندىرگە توشۇپ، دىگەن سوز بولا. ئىسكى عوسمانى ئىمپېراتورلىق تارالا، جىمەرلە ئىدى. چىرپ بىكىنەنكىدىن آنى تولى كۈنەپتە توختاپ قالو رەپولوتسىيە بلەن دە مۇمكىن توكل ئىدى. مۇنى آڭلاغان «ئوزن تۇركلەر» ئوز رەپولوتسىيە بلەن بولدىرۇ ئۇچۇن آوروپا دەپلەتلىرى بلەن ساتولاشىپ، آڭلاش ئىش يوروتە باشلايدىلار. عۇسمانى ئىمپېراتورلىق ياوروپا دەپلەتلىرى آراستىدا بولۇپلا ئىككى تۈركىيە ئوزىگە ئوزىگەردى. بلاننىڭ تورمىشا ئوزدولۇپ يوللايدىلا ئۇسالىق بلەن بىلىك يەلەندى. بەش بورژوا رەپولوتسىيەلىرى ئوز

III

جەمئىيەتلىك ھەم سۆزلىنىش ھەمىنىلەلەرنىڭ 1908 نىچى يىلدا بولغان «رەپولوتسىيە» سى يىلدا سۆڭىسى بارشى.

تۈركىيەنىڭ 1908 نىچى يىلدا بولغان «رەپولوتسىيە» سى ئىلى جەمئىيەتلىك بىتتەگەن بەش بورژوازىنىڭ - ئون تۈركلەرنىڭ ئىش باشنا مىنو تەجرىبەسى ئىدى. بو ئوزگەرش ئىكى ياقىدان تەزىلەندى: ئىچىدىن ھەم تىلەن... ئىچىدىن مۇنى تەزىلەنچىلەر - آدوات، دوختور، بەش آفېسەرلەر. بەش چىناونىكلەر (مەنەپكەنەن) ھەم بولاننىڭ آرقىسىدا بولغان بەش بورژوازى (بىگەنكەنەن) ياوروپا تۈركىيەنىڭ ئىرىسىدىن بورژوازىنى ئىدى. تۈركىيەنىڭ ياوروپا بولدى بورژوازى باياققا آلمە كىيىنەنكىدەن بىگەنكەنەننىڭ سەلانىك باراقلارنىدا ئىرىسى سىناودە بورژوازىسى ئىك كۈچلۈ بولماغاندىن رەپولوتسىيە تەزىلەنچىلەرنىڭ ئورلق مەركەزىدە اول تارقالاردا ئىش سىناودە غەربلەرنى آراستىدا سەۋە بورژوازىسى باشىغا كۈچلۈكەنكىدىن سورىنىڭ قاتلىنىدا مۇھىم ئىدى. ھەم ئەزىزلىك ئىشلەرنى سەۋە دە تاشىما كىلگەن ئىدى. بو بەش بورژوازى ئەلى زور

آلو ئۈچۈن آلا رىخادا قول آتالمىش ياردەم ئېتىلە: پان ئېسىلا ئىزىم
 سىياسەتنى يۈرۈتۈلە ھەم بو تۇرىدا پىرايا كاندا آل تال بار يلا...
 بو ئىشلەر ھەم شۇلاى بو لىدى دا.

1911 نىچى يىلدا غۇمۇش سوعىش باشلاغاچ بەشىم تۇرغانر
 پان ئېسىلا ئىزىم ئىشىندا - ئوزىنىڭ يالماننا ئىشلىخ بالالار آرتىداپ
 ئېكىنچى تۇبەككە توى ئۆلەپ چوگىرگەن - چو جاناسرىنىدىن كېلىك -
 ئوزلەرىنىڭ يالمان پىرايا كاندا لار يىنا چىلا بىدا ئىشاند يلا رىخا:
 بۇ ئۈچ مۇسلمان دۇنياسىن ئۆركىپە ياغىدىن سوعىشدا -
 ماپىزىن ئىشچىگە چارىب جىھاد» ئېمىلان ئېتىدىلەر. بىگىر كەك:
 روسىيە مۇسلمانلارن آلدالاب قوزغالى ئۈچۈن تۇرانچى ئاقتا
 كۈچ بېرىدىلەر: سوعىش ئېمىلان ئېتىلگەن كۈن ئاندەردە
 چۈكۈمەت پارتىياسىنىڭ سىتېرال اورگانى بو لمان ئىتىن.
 «(تاتىن) كەزىتە ئىشىندا سوعىشنىڭ جىمۇقى سەبەبلىرى
 دىپ ئرى خەرقلەر باىن يازىب «تۇران خارىتىنا سىن دا
 باسرىب تارقاتىلار: آخماق ئەنۈدر پاشانىڭ كاماندىسى
 آستىندا يوز مكارىچە تۈرك ئىشچى ھەم كرىستىيانلارن
 «تۇران قايقا» سىنا - «سارى قامىشقا» كىتىپ تۇراتىدىلار.
 باشقا شەرق - مۇسلمان بوزىرلار ئىزدان دا سوعىش سانا
 تزلونى كۈتىدىلەر. بولاردان ئەلەتتە بو ئەرسەدە جىھادى:
 بارى گىرمانيا ئېمپىرى يالزىنىڭ ئىسكەنگە كەك بو آرمانى
 سۇرتاپ قالدى...»

ئەزىز كەلگەن ئىتالىا. فرانسىيە، گىرمانيا. آنگىلىيە ھەم
 واعراق پاروپا ددولەتلەرنىڭ تۇرلى رەشىدە ياردەم
 كورد باشلايدىلار، آلا رىڭ سىياسى چىناونىكلەرى آرقى
 ئىچەككى «رىپۇلوتسىيانىز» لەر بلەن ئىشداغى (ئېمپىرىكلىشىپ
 داعى) «رىپۇلوتسىيانىز لەر» آلا رىخا بە يەنىش ئىشلەيدە يولما
 كرىدى. مۇنە شۇندى ئاكتىرلار آرقا سىندا 1908 نىچى يل
 «ماشرو تىيات رىپۇلوتسىيەسى» ئەزىز لەندى. مۇندا بىز بو
 «ماشرو تىيات رىپۇلوتسىيە» سىنىڭ كۈچلەرى - سەياسى ھەم
 ئېقتىسادى ئاكتىرلارنى نىپاردەن تۇرغانەن دا كوردەن.
 مۇنە بو خەل ئۇل «رىپۇلوتسىيە» نىڭ يازمىش ھەم يۈنەلە چىك
 ئۇقتاسىن دا بېلىك ولەدى.

«رىپۇلوتسىيە» نىڭ كۈچى بو تۇرلى قالمان چۇردا دا.
 خارايقە ھەم سۇلالىنىڭ ئورنى شۇشۇلاى بولغا مۇمكىن
 ئېدى:

يەش بوزىر تۇرۇپاغا ھەم پاروپا ئېمپىرى يالزىمە قارشى
 آچىق كۈرىش كېلىگەن ئىسكى خەلىقە - سۇلالى تۇشۇپا.
 آنىڭ ئورنىنا يۇمۇشاق ئايىمانلى. يەش بوزىر تۇرۇپانىڭ
 سوزىن ئىكالا كۈچى (تۈرك ئەدەبىياتىدىن روشەن ئەشرف
 ئەپەندىنى «پادىق كېى پىاش ھەم يوشماق سلطان») ئۆزى تىلان.
 شەرق مۇسلمان بوزىر تۇرۇپانىڭ بارال ياغىدىن ياردەم

TURKIYE

توشالار، بو تورىدا غۇزىنى ئۈسكۈن آھىللىرىغا تەسۋىر
 ئېتىۋ ئۇچۇن، كىرمايا آبسالوتىزىم سۆزىنىڭ ئىلمەنەن
 (بەغىنى «خالىق ولاستىنىڭ بەركەزەلەشپ سۆزلىدا كوزىنى
 توريپەسەن) تارازغا توشالار، سوعىش ياللازىدا بولغاننىڭ
 توريپان توريپا ئوزى تارازىدان، ياكى ئانڭ خۇكىيەتنى
 تارازىدىن چىقارغان خۇق مەھەسسى، اسلام دۇنياسى ،
 (زىياكوك آلب خەم ناچ، لوزنىڭ) يۈكى مەجوعەسى مەم
 دارالفتون خۇق مەھەسسى مەجوعەسى كىياك زورالاردا
 بىز گل شول بولماكانداكى كوردوز، بۇكۆن آنداردا بولمان،
 ياكى ئوزاقىدان آڭا تارازىدا كوزىڭىن تىرك مېللەتچى
 «بەي» لەرىنىڭ بارىپىدا، اول چاقىدا بو بولماكانداكىڭ
 خۇمەتچىسى ئېلىپلار.

سوعىنىڭ سوك يالدا سۇلتان موحەمەت روشتات
 ئولب، آناڭ اورىنا ئوزىناسار، سولتان موحەمەت وەخىلو-
 تىدىن موحەمەت خان، ئوتتى، بو ئېلىدى كىياك كىياك
 مەھەلداي بوشاق توكل، ئوز سوزلى، تىسكەرى بىر
 كەسى، شولوق زاماندا ئوزىنىڭ اورىنا مەم ئېتىرىپىدە
 يىك نىق بەشكەن بىر كىياك، ئېتىپچاد وە تىقنى ئانڭ
 دىكنا تولىسا ئارشى ئېسىكىدىن بىرلى كورەشپ كىياكەن
 بىر نەرسە، تەختكە چىققاندا بو بار تايغا قارشى مەم بولارنا

آندىن سۇن بۇر آتانا كىياك، ئىدى بولب، بىگۈرگە
 مەلەكت ئېچىدە ئىشەركە، مەلەكت ئېچىدەن ئوز سىنىنى
 ئىكنا بولالارن، ئوز سىنىنى دىكنا بولالارن نەتغە باھلادىلار،
 (۱) سوعىش ياللازى ئېچىدە ئۇركىيەك، دىكنا بوز

بولمان ئېتىپچاد وە تىقنى بار تاي سىندا، مەم آناڭ سىتوزورى
 آستىدىن سىلپ چىقارغان مەتتو عاتىدا خەلىقلاك مەم
 سۇلتانغا قارشى مەج بىر نەرسە كوزو مۇمكىن توكل،
 ئىش موزنىڭ كرىستىيە بارا، ئوز ئورالارنىدا «مەلق كىياك
 آق مەم بوشاق» بىر ئىزىچىغا بولمان زەغىف سىگرلى،
 زەغىف آتاقى، زەغىف ئىرادەلى، «سۇلتان موحەمەت
 روشتات» نىڭ ئورنى خالىق كوزىدە نەتغە، زورلىتىغا،
 شولاى ئېتىپ خالىق نى اللەب ئوز ئورنالارن بىرگىزىگە

(۱) دىيىلمەن بو بولدى «ئورگىدە خىلافت وشكىل حكومت
 مىللەتنى سوك تىكامل سەفەتلىرى» لىسولى تور كچە مقللمەن
 بىر ئوز كىرلىب آلتا، بو مەھالە 1920 نىچى يىل 10 نىچى
 سىتاپىردە (لامىتتىن بۇخۇزى) يىزىلىپ، عثمانلى تور كچەسىدە
 (1920 نىچى دەپلەر كىرلىق نەشرياتىدا) چىقارغان «قىزىل
 شىرق» مەتتو سىنىڭ 1 نىچى نومۇرىدا، 1921 — 21 نىچى
 سىتاپىردە باسلىغان ئىدى، مەقالە ئوزىنىڭ تارىخى قىيەتەن
 بولمىغاندە، توكل، ئىرتە كەدە بولغانس، دىب ائشام.

مەيدانغا چىققان (۸) تاپماز ئىتسىپە پار تىنلار زىندان اوڭ پار تىنلار (تانتىنغا تارقاتقۇچىلارنى) سۇلتاننىڭ بو كورەشنى تارقاتقۇچىلار مەم بۇردىچى بو اب چىقىدىلار: سۇلتان و دەيدىلەر ئىدىن باھن تانتىنغا چى بار تىنلار تارقاتقۇچىلار (۹) كالا شىپە بو لىدى. بو ناڭ بو اووى تايىقى دا ئىدى. چو ئىكى بو تانتىنغا تارقاتقۇچى پار تىنلار (جور رىپەت وە ئىتتىلاف... سەلەمۇ تۇ

(۸) سوتقى زىلما ئىنغا بو تون پار تىنلار تارقاتقۇچى ئىدى.

1910-ئىنجىل ىلدا قورغان سا ئىلمىستلار پار تىنلارنى دا. 1911- ۱91۸-ئىللىرى ئىدىن تانتىنغا كىتىدى. ۱91۸-ئىلىدىن تانتىنغا كىتىدى. چىمالىب «تور كىپە ساتىپا ئىست پار تىنلارنى» «تور كىپە ساتىپال دىيا كرات پار تىنلارنى» ھىم ۱919-ئىنجى دا «تور كىپە ئىشچى — كىرىستىيان ساتىپاللىمىستلار پار تىنلارنى» ئىسە ئىلدى پار تىن كىلىب چىقىدىلار. ئامەرىكىلىقلار پار تىنلارنى ۱۹20-ئىنجى ىل 11-ئىنجى ئىمە ئىندە ئوقۇدا. ئىدىن ئاستىدا تۇزىلدى. شو ئوق ئىلدا دىكايو ئىلدا «تور كىپە خىلق ئىستراكىيون فرىقىسى» ئىسىمى بىلدىن ئىدىن ئىستىدىن چىقىپ ئچىق كورەشكە باشلادى. ئىندى ئاغى ئىدىن ئاستىدا كىشىلەر كە مەجپور ئىتىدىلەر. بۇ كورن خەتتا ئىللىكلارنى (۱۹۲۰-يىلى رۇسى) اورگانلارنى دا چىماللىدى. پار تىنلار رۇسى ھىم باشلوقى كە: اورگانلارنى بو لغان «ئەمەك» ۱۹۲۱-ھىم «ئىكى خىيات ئىش چىماللىقۇچى ئىلى زور ئوز كەمىستلار كوتور گە مەجپور.

باھن بو كە باروچى باشقا تور ك تانتىنغا ئىستىلار ئىشا قارشى كورەشە باشلاوى بىياڭكولى ئىدى: ھەم شو لار بو اب چىقىدىلار. مۇنە شول چور لاردا سۇلتانغا - خەلىپەلىكنىڭ 6-ئىنجى چو- رى ئىتىب. 7-ئىنجى چورى باشلانا. بو 7-ئىنجى چور ئىدىنى تانڭ قەبەرگە ئابا ئوز آياغى باھن بو كىب بارو چور ئىدىر. سۇلتانغا - خەلىپەلىك بو 7-ئىنجى چوردا ئوزىنىڭ رىياكىسائىر روحن بۇ تۇن كولىمى باھن مەيدانغا چىمارا. ھەم بو تون شەرق پارلى خاتىلار ئىشا قارشى كورەش ئچىب آنگاچا ئالار- غا با چىچاق ئىتتە. بو چور ناڭ تەئسىلارنى قاراپ اورازغا ئىشىنىز.

* *

۱91۸-ئىنجى ىل 10-ئىنجى ئوكتەبىردە تانتىنغا قارشى قۇرال

تاشلاپ «پرىسىپە - ئاكا وورنى» ياسا و باھن «ئىشچىلار و دە تەرتىپقى» پار تىنلارنى زەئىمەلەدى. غۇجۇمى ئىكەر آغۇملارنى ئىدارە ئىتتەلىمەلىك مەلگە كىلدى (7). بو ئىلدا ئايداللىق

(7) چور ئىكى بو دا كا وور بىك ئاچار ئىدى. بىلگە كەدە

آغۇچىلارنى ئاگىلىدا بىك ئاچار قارشىلايدى. بو ئىسە ئىتتە رەزىن ئىش قارلا ئىشچى تالانىست بارغان پار تىنلارنى بو ئىش ئو چورنى چىقىدە ئالدى.

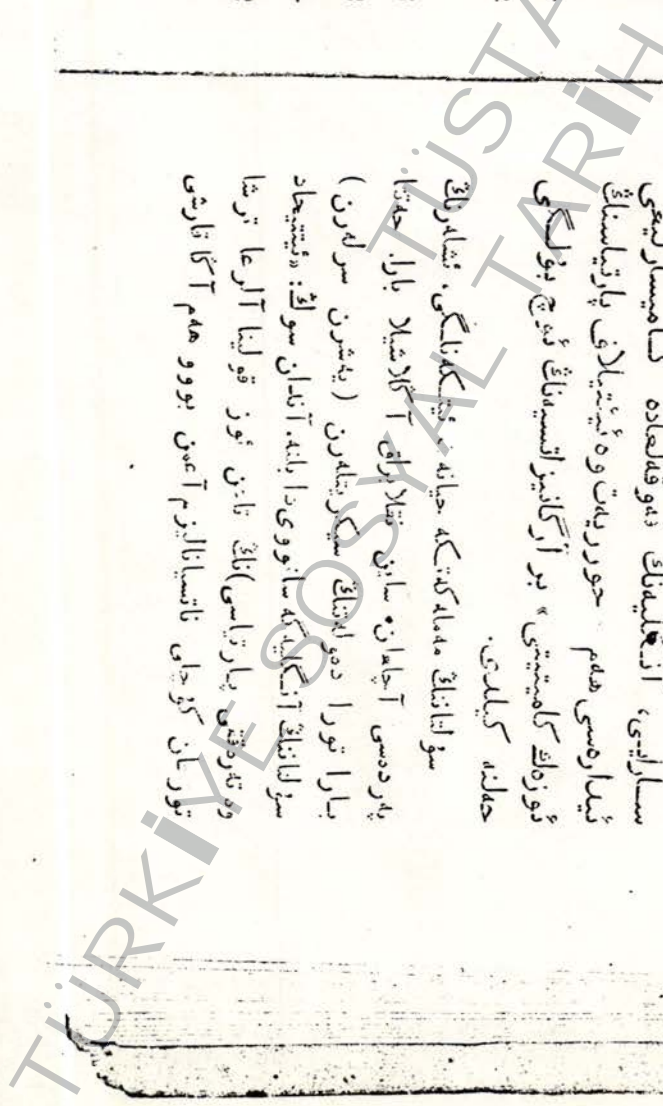
TURKIYESTASHIH

تورا آلو ئۈچۈن ئۆز كاركاردىن باشتا مېمانلارنىڭ
 (كريكلىرىنىڭ، ئەرمەنلەرنىڭ ھەم كۆز دىلەرنىڭ) ناتىسيانىزىم
 آعملارنى كۈچلەپ مائاشتا ئاممى، خەتتا دەمەجىس ئەمىيان «
 (گاسودارىستوتىنى ساويت) چايتى ئېتىپ ئۈزى تارقاتقان. بىلكى
 لەنگەن كۆردى ئادالى «سەيلىدو، بولمادىچىر» آرقالى -
 آنگاچا ئالار بىلەن بىرگە، مېمان «كۆزۈم واسمىغا ئالارنى تۈزۈرە
 تىزىۋوۋى دادا ئاتلاشقا آچىق آنگا ئاتلاشقا. آتاشتا قۇرال ئاشلاغاندا
 قول قۇيماق دادا كۆزۈنى ئۆزىگە كۆرەنەنسىز ئېتە، ئىشەنە كېيەن
 ئورۇنلارنى ئوزا. ئۆز كېيەننىڭ مۇھىم ئورۇنلارنى قۇرال بىلەن
 باسب آلا. آلمان بىرىن كېكەنە بارا. موگا قارشى تۈزۈرگەردە
 ناتىسيانىزىم آعملارى، قۇرال بىلەن قارشى تۈزۈرۈرلەنگەنلىرى
 آرتقا تۇرا. تۈرك ناتىسيانىزىمى آرتقان سايىن سۇلان -
 جەلپلە ۋە جىد ۋە تىدىن آتاشتاغا، يېگۈرگەدە آنگا كېيەنە
 ياقىلاشا تۇشە.

1919 نىچى يىلى آتا تولىدا تۈركلەرنىڭ قۇرال بىلەن
 قارشى تۈزۈرلارنى باشلافا. مەملىكەتنىڭ ھەر بۇجىغا ئىدىن
 ئىشچىلەر ھەم پارلى كرىستىيانلار، آتاشتاغا ھەم سۇلان -
 جەلپلە جۇگە تەننە قارشى قۇرال كۈتسەرب چىمالار. (باشىدە
 بولارنىڭ باشىدا ۋاق زىيا ئايالارغا بولالا). سۇلان
 جەلپلەدىن تۈركلەرنىڭ شەرق گۈبىر ئالارنىداغى ناتىسيانىزىم

غۇمۇمىيە ھەم باشتا لار) دىۋارىس بىلەن ھەم ئېسكى جۇگە تە
 ئورماسى بىلەن تۈرىمان تۈرىمان ئېقىتىسادى ياققان بەيەنلەنگەن
 ئېسكى قارت گېنېراللاردان، دىۋارىس آرتىستا قۇرالارنىدىن،
 زور آياۋلاردان ھەم دىۋارىس تەربىلىگەن يالاۋچى
 مولالاردان غىنا تورا ئېدى.
 كېرەك سۇلاننىڭ بو خەلپەدىن، كېرەك آتاشتاچى
 پارتالارنىڭ سۇزىلەنگەن سەيلىدىن ئاتاشتا دەۋلەتلەرى،
 يېگەدە: آنگا كېيە ئايالارغا تىرشىدى، بولارنى ئۈچكۈرۈ،
 قۇتۇر ھەم كەركى سەيلىمەنلەرنە باردەم ئېتىۋ آنگا كېيەننىڭ
 ئېشە پارىدىر. ئېدى. موگا كۈرە ئەركەنلەپ: سۇلاننىڭ
 سىتارىلىدى، آنگا كېيەننىڭ ئەۋقەلغادە كامپىسارلىدى
 ئېيلىرەسى ھەم جۈررېت ۋە ئېشىپلاپ پارتىيىسىنىڭ
 ئۈزۈك كامپىتىنى «بو آنگا ئېزىلگەنلەرنىڭ ئۇچ بۇلگىنى
 خەلپە كېلىدى.

سۇلاننىڭ مەملىكەتكە جىيەنە ئېچىلگەنلىكى، ئىشلەرنىڭ
 پەردەسى آچماق سايىن قۇراللارنىڭ آڭلاشقا بارا. خەتتا.
 بارا تورا دەۋلەتنىڭ سىڭىرلەرنى (بەششەن سولەرنى)
 سۇلاننىڭ آنگا كېيەن سەنۋوۋى دا بانە، آندان سوڭ: «ئېشىپچاد
 ۋە تەرتىپتىن پارتىيىسى) نىڭ تەدىن ئوز قولىغا ئالارغا تىرشا
 تۇرغان كۈچلى ناتىسيانىزىم آغىن بو ۋە ھەم آڭا قارشى

كربىك ھەم ئەرمەن كېڭ سوغىش پىلالارنىدا، ئىتتىپاقىدە و تەرەققىي» لىدەرلەرنىڭدىن چىكىمىز كۆپ زولم كۆرگەن خالقلارنىڭ ئوچ ئالو تەلەكلەرى ھەم آتاتانادان مۇننى سۇرولاردى داير آرزول اورپىنادە، تۆب رولىنى سولانن - خەلىفە و مەھكىمەدىن ھەم حوربەت و ئىتتىپاق پارتىيانىڭ ئوز ئورنلارن ساقالار ئوچۇن خالق قوزغاشن باسدورغا ئېتىۋالارنى ئويىنى). آتاتولىنىڭ قوراللى خالق كۇچاھارى سۇلتاننىڭ قارا ئىزدەلەرنى چىكىپ تارمار ئېتە. آندان سۇڭ سۇلتاننىڭ، آتاتانچى پارتىلارنىڭ ھەم آنگاچانلارنىڭ پىلالى بىلەن آتاتولىنىڭ ئىچىدە قونىدا، يوزعاددا، سامسوندا، بولى ھەم دۇرچەدە ناتىسايلىستلارغا قارشى باشى كۆتەرۈر بولالا (بولارنى ئېستازبولدىن سۇلتان بىلەن آنگاچانلار، آتاتولىدىن تۇرلى موللار بىلەن ئېسكى قىتادال قاندىقلارنى ئىدارە ئېتەلەر). بولاردا چىڭگە، پارتالار: شولاي ئېتىب يەش كوردىشىچى آتاتولىدا خالىقنىڭ، آبارونا، ئوېشمالارنى كۇچاھىب كۇندىن كۇن جۇكۇمەت رەشىئە كىرە بارالار، سۇلتان ھەم آتاتانچى پارتىلار موندان سسۇڭ كوردىشكە چىنلار بىراق توتتورغا ئالەد پىلەر: آنگاچە بىلەن بىر يەشەرن داگا وورپاسادىلار، (بو داگا وور بىلەن بۇتۇن مىز و پونامىيا، غىراقنى ھەم سورپەنىڭ بولدىن آنگاچە كىرە چەك بولدىلار. آنگاچە ئېسە

قوزغالماقلارن باسدورب، خالقىنى سارا پىدا (دورپىسكە) پىدا و ئوچۇن، قولنا 60,000، آلتون لىرا (18,000 آلتون تەنگە) بىر وپ ئوزىنىڭ يوارى (آدېوتوتاشنى) مونتافا كىمال پاشانى بىسەرە (9).

ئېكېنچى پاقان: آتاتولىنىڭ كىزىن باتىشى بولماقلىقىدا باغلاغان خالق قوزغالماقلارن باسدور ئوچىن، آنگاچە آقچاسى بىلەن، «حوربەت و ئىتتىپاق پارتىياسى» ئەمىرنە، بىر «قولى اېتىپا طىبە» (بارپادكا آتاردەلەرى) توزىب آتاتولى خالىق بولار بىلەن قانما باتىرا. ئەلە ئىچە مىڭلەرچە ئىشچى ھەم كرىستىيانلارنىڭ جاننى قىلا، بالالارن پەقەت قالدرا.

«ئىتتىپاق و تەرىدەققى» لىدەرلەرنىڭ بونا تىسايلىست قوزغاشنى ئىدارە ئېتە باشلانغانلارن كوردەدە، آلتارنى آرىستاروات (تە و قىف) ئىدىرتە: ئىڭ سسۇڭ آلتارنى آنگاچانلارغا بېرىب، آق دېڭىزگە كىرگەن «ھالنا» اوتتورا و پىنا سۇر كۇرنگە بىسەر تە. (بو تە و قىف ھەم سۇر كۇن ئىشلەرنىدە

(9) اول آندىدا خالىقنىڭ آرز روم، تىرا ئىزدەن، آما سىنا قورلتىلارنى تۇرى كىلىپ، قاتناشا، ھەم آلر بىلەن بىرلىشىپ، آلرنىڭ پاشنا چىغا: آلرنى رۇستەم بىرى، رەئوف بىرى، عدلى قۇتاد پاشلار بىلەن بىر كە ئىدارا ئېتە باشلى؛ ئە كىزىلەپ شول قىكر دەدى كىيىنر اللار ۱۱۰۰ ھەم ئىرى بوزوزانلاردا آلتى بىلەن بىرلىشىشەر...

چىنا ئالدى، بوشولاي بولماي مومكىن دە توكىل ئىدى. آنا تولىدا بوشلارنى آيرىم - آيرىم باشقارلىق ئۈچ اورگان (مقام) بولۇپ ئىدى. آنا تولىغا سۇلىغان ئاسايدىكى غەبىرلەر ھەجىت ياكى آندان سوڭ سۇلىغان بولغاچ ئاسايدىكى سەلبىي تەقەزىبى ئاستا تولىدىن ئاچرىپ، آنا تولىدا تەجىك، چىمارو، آغۇمى دا، ئاستانائالىست لىدىرلەر ئىكەنلىكى ئارا ئاندىن زەد ئېتىلگەن، ياكى كىچىكلىرى ئىدى. ئىشنى بولاي باشقارلىق ھەلىقىلەك - سۇلىغانلىق ئىشلارنى رەھىمەت قوبۇلغا زىيان بولۇپ، ئېتىپ چالمايلا ئالماي ئىدى، بۇ ھالدا مۇنداق باشقا دا بىر نەچچە سەھەب بار ئىدى: ھەلىقىلەك ھەم سۇلىغانلىق مەسئەلەلەرنى تەزىرەك سۇيىلەپ كۆرۈپ ئىدى، چۈنكى آنا تولى ئاستانائالىستلارنى ساۋىتپالار روسىيە سىناڭ كۆمەكچى مۇھىت ئىدى، باشقا ئوق سۇلىغانلىق ھەم ھەلىقىلەك ئارىلىقلارنى باھانە ئىكەن باشقا سالار روسىيە كاسمونيستلارنىڭ ئۈزلەرتىپ ئىچك قارا ياچاقلارنى ئالار بىلەن ئالمايلا ئىدى. آلا ئىكەن ئۇ يىلدا كۆرۈپ، ئىشنى روسىيە بىلگەن گە ئا با ئاغشى روسىيە رىۋە ئوتسىپا ئىرلەر بىلەن ئاغشىراق كۆرۈپ، كىچىك ئىدى، قەتەت مۇندى ئاغشى باشقا ئوق باشلاپ ئۇچۇن ئىرتىدەك ئىدى، (تور ك بۇرۇر ئاز باسى ئۇزىنىڭ چىيىڭكە ئۇ بىلەن بىرگە يەنە شە - پارا ئالماي - خالىنىڭ سەلبىيەسى - آخى كۆتۈرۈپ كېمەگە ئالماي كەتتىن) ھالىنىڭ

ھەلىقىلەك آنا تولىنى باسو ئۇچۇن آتۇپا ھەم تۇرۇپ ئىرە چەك بولدى. شولاي ئېتىپ بۇدا گاۋور بىلەن سۇلىغان ئالماي كۆرۈپ ھالىغا توكىل، باشقا كۆرۈپ ھالىغا، غەربلەرگە قارىشىدا بۇ ھىيانت آدىبى، آتۇپا، آلا ئىكەن قۇتتا روھى قوزغىلىڭىلارنى ئايق چالا.

سۇلىغان زەد ھىيانتلىق ئىكەنلىكى مەشھۇر ئىشلارنى «ئاستانائالىست» قوزغىلىڭىلارنى سۇلىغانلىق داغەلە بۇرۇن تەبىئەتلىرى بىر سەھەب بولۇپ، تور ك ئاستانائالىستلارنى چىت ئېيىپ ئالماي بىلەن كۆرۈشكەندە، سۇلىغانلىق - ھەلىقىلەك قارىشىدا كۆرۈشكەن مەجبۇر بولالار.

آنا تولىداغى بۇ تۇن «ئاستانائالىست» قوزغىلىڭىلار ئىرى بۇرۇن (ئېتىپ چالماي) ھەم كىيىنچىلار قولىغا كەلگەن باشقا داغەلە، بىر لەشەرىلە: «تور ك بۇ بۇرۇن مېھنەت مەخسۇس» ئىسىمى بىلەن چىيىلىپ، ئۈزۈن بۇرۇن كۆمەت ئىشلار، ئېتە (1920) ئىچىل ئېرىل ئىدى. «مېھنەت مەخسۇس» ئۈچۈن ئىشنى دا (باشقا رو، زا كۇ ئالار چىيىپ، ئازا كۇ ئالارنى سود بولۇپ بىلەن تور مۇشقا ئۈزۈرۈپ، ئالمايلا، ئۈز قولىدا بىر لەشەرى.

ئۇزۇن ئىشقا ئىدى، ئىشكى جۇكۇ مەتدە بارسىدا ئىرىم - ئىرىم بولۇپ بۇ ئۈچ تۇرۇپ، ئالمايلا بۇ تولىدا

TURKISHPOSTAL

ئەلى بۇتۇن تەنسىلاش باھن ئىشلەش تۈرىشقا ئوزدرماھنى
 بوق: مونىڭ باھن جۇكۈمەتنىڭ فورمىسى بىلىكۈلۈنرگە.
 ئوزبىنە كورد بر جۇكۈمەت فورمىسى سالترعا ترشپىلا.
 بورژوا دىياكرانىيەسى قانۇنلارى كېڭ. سوزدەگنە بولساد.
 «ولاست تورپدان توربەمىللەنگە عابىدە» دېگەن يېڭىزى
 تانى تورعان بو زاكوزما كورد بۇتۇن ئۇچ تورلى ولاست
 «مىللەت مەجلىسى» نىدە بولەششوربا. بو فورما ئىشىدى
 سۇلتاناتى — خەلىپەلىك ئىش دە چىشۈگە نابا بر آدمىم بولب
 چەم. آناطولى ئازىسىيانا ئالىست قوزعاشى « بر بەشش تورعاندا
 «— جىلى ئوبۇشقان آرمىيە» دە (Hannanlar. perçap. Ap)
 بىرىنجى چىكۈون كورسەتە: 1921 نىچى يانىڭ باشلاندا
 «بىرىنجى ئىن ئوگى» سوعىشدا كرىكلەرنى چىكە. بو چىكۈگە
 چاقى دا باياقتا قىنازور سوعىشلاردا ھەم ئىچىدە كى رىيا كىسىيالارنى
 باسدرودا كۈب ئىش كورلگەن ئىدى: فەقەت اول
 چاقدا قالغىنىڭ قۇرالى كۈجەنگە تايانب ئىش كورلە كىلگەن
 ئىدى: بوزعاد. قونبا. بولى. دوزچە رىيا كىسپەلە رى ھەم
 1921 نىچى يل باشنا چاقى بولمان كرىك ھۆجۈمەلەرى
 كىل «قولى مىللىيە» (مىللى كۈچلەر) دىب آتالا تورعان
 قۇرالى خالق آتوردەلەرى باھن باسدرامان ئىدى. بو «بىرىنجى
 ئىن ئوگى سوعىش» نىدا چىكۈ باھن «توركىا بو يۈك مىللەت

كۈبىنىدە خەلىپەگە ھەم سۇلتانغا قارشى خۇرەت باھن قاراو
 ئەلى بولسا بار ئىدى. ياقىن شەرق مۇسلمانلارنىدا باشلانغان
 ئاتىسيانال قوزغاش قوزعاشى. يېڭىدەكە ھىندوسىتانلارنىڭ
 قوزعاشى «خەلىپەنى قوتتارو كىردەك» دېگەن بولب
 مۇسولمان حالقنى آنگايەگە قارشى كوردشكە ئىتە ئىدى.
 آناطولىنىڭ «ئەسىر بولمان خەلىپەنى قوتتارو كىردەك»
 دېگەن بر اياگاندىسى، ياقىن شەرق مۇسلمانلارنى آلداب
 تۈركىيەگە ياردەم ئىتىدەرە ئىدى، مونە موگا كورد خەلىپەلىك —
 سۇلتاناتى ئىشلەرن مۇمكىن بولمان چاقى آز سۇپا، ھەم
 آزا قارشى ئچق كوردەش ئىتەمە بولى توتىلا ئىدى.
 «تۈركىا بۈيۈك مىللەت مەجلىسى» نىڭ 1920 1919 ھەم 1921 —
 1920 نىچى يلى بو خۇزىت زاكوزمىلار نىدا «سۇلتان ھەم
 آناڭ دىنسىتەستە ئالزىيا» دېگەن بولەلەردە مونىڭ ئۈچۈن
 يازىلا كىلگەن ئىدى.
 آناطولى ئازىسيانالىست قوزغاشلارنىڭ بىرىنجى ياندا
 سۇلتاناتى ھەم خەلىپەلىككە قارشى بر تۈزلى دە كۈچلى
 پراپاگاندا ياسالمايدى. ئىچۈ چۇردا يالگىز جۇكۈمەتنىڭ
 تارىشىششورغا. ساقاقل ھەم قوزققىنا قايسى بر آدمىلارنى
 كوردەن: بو آدمىلارنىڭ بىرىنجىسى «تەشكىلات ئەسسىيە»
 دىب آتالا تورعان «كانىستوتىتسىيە» پراكتىسىدۇر. بو پراكتى.

«سۇلتانلىق ھەم خەلىپەلىك كىردىك. ئانىڭ ولاستى تولىدا قالسۇن، خۇكۈمەت ئىدارىسىدە كانستىتوتسىيەدەن اوزارغا يارامى، كانستىتوتسىيەنىڭ چىڭى دە سولانىڭ يىراغى بىلەن چىكلەنرگە تېوش» دېيۈچىلەرنىڭ. آغى.

بو آغى قارا رىاكسىيىلەر آغى، بونى سولانىڭ بەندىلەرى، ھەم آنتاننا تارىپلىكاسىن بالاوچىلار توپورتىب مائاشلار.

فەقەت بو آغىنىڭ تارقاتقۇچىلىرى بىك آز: بۇتۇن تۈركىيە خالىق بولارغا تۈركىيە خالىقنىڭ ھەم بۇتۇن شەرق خالىقلارنىڭ دۇشمانى دىيىپ قارى؛ آنگاچچىلارغا ساتامان ساتاق بەندىلەر، دىيىپ سانى، ئىستانبۇلدا بو آغىنى كۈچلەپ كىزىتىپكە يازغان ئۈچىن ئىشچى - كرىستيانلار جىنايىتىب «سەئىد مۇنلاپەي» دېگەن يازۇچىنىڭ تەردۈزىسى، ھەم «بەيام - ساج» گەزىتىسىنىڭ رىداكىسىبىلەن تاش بىلەن، جىمىردلەر.

«— ئىككىنچى آغومما كۈرۈمىلەتكە خىيانت ئىتمەگەن تۈرى بىر سۇلتان - خەلىپە كىردىك. ھەم دىيماكرات بىر كانستىتوتسىيە بولسۇن» ئىش. بولار ئىزىرى بۇرتواننىڭ بۇلىقى. بولار «قادىت» پىراگراممىسى بىلەن بارغا مائاشوچى تۈرك قادىتىلار (بەئىنى ئىسكى ئىستىجادچىلار). بو آغى بايقاقتا

مەجلىسى «ئوزىنىڭ ئويوشدۇرۇشقا دا بالىغ بولا باشلاون كۈرىستىدى. سۇلتانلىق ھەم خەلىپەگە قارشى پىراگراممىلار مۇنە موندان سوڭ چىما باشلايلار.

بىر ياقىدان سۇلتاننىڭ خەيلىنى خالىقنىڭ كالايتىلار بار. ئىككىنچى «ياقاندان ئىن ئوگى» ھەم «ساقاربا» سوعىشلارنىڭ كىركىلەرگە قارشى «تۈركىيا بويۇك مىللەت مەجلىسى» نىڭ: «مىللى ئويوشقان آرمىيەسى» چىيىگە بارب خۇكۈمەت كۈچىبە تۇشە.

سۇلتاننىڭ - خەلىپەنىڭ خەيلىنى كۈندىن كۈن آشكار بولب اولخالىق كۈندىن تۇشەنگە بارا، آقا قارشى بولمان آغوملار زوربا، آلمانا كىتە. ئىشنىڭ ئىچىدە كامونىستلاردا قاتتىب خالىق آراسىدا «سولانىما - خەلىپەگە قارشى بارودا دەوام ئىتولەرنى، خەلىپەنى تۇشۇپ آرىستاتوت ئىتولخالىق سودىنا بىرو كىرەكلىكنىڭ آگالاتلار...»

*
1921 - يىلى 19 ئايدا سۇلتان - خەلىپە خالىقنىڭ تۈركىيەدە ئۈچ تۈرلى آغى كۈرۈرگە بولسا (10):

- (10) بو بولام ئوگى «قىزىل شىرق» ئورنالدى بىك تەسىلى يارامان موندان بىك قىسقاتىب آلاز. تەسىللىرى بىلەن ئاخىرىغا ئىلدىرىچىلىرىگە ئورنالدىن ئوقۇرغا كىلگىش، بىرىنچى: *Мирная, Мирная 10, мирная мирная* (تۈركىيە مىللىتى «*مىرنايى گۈلۈك،*»)

TURKISH

1918 نجى يىلان باشلاپ ئوزغان ۋاقىمىلا سۇلتانلىق -
 خەلىپەلىك مەسئەلەسىنىڭ 7 نجى چۇرۇن ئوز نەجەبە آلا. بو
 چۇردا خەلىپەلىك - سۇلتانلىق بىر ياتقان ئوزىنە ئوزى
 باز قازۇنى آشتىرما: يېكەنچى ياتقان بو چۇردا سۇلتانلىق -
 خەلىپەلىكنى تۇتى - نامى بىلەن قوبارب آتارغا خەزەلە ئوجى
 ياكا آغوملار، ياكا كۇخاھەر تۇوالار. شول يوعارىدا
 سويالەنگەن آغوملاردان ئۇچۇچىسى (، آغومى)
 سېگىر نەجى چۇرۇنى آچۇرچى ياكا كۇچ بو لا. بو ياكا
 چۇرۇنى آچۇرچى نەجى روجى كۇچاھەر آراسىدا يېڭ آلدان
 تۇركىيا كالمۇنىستىلارى (تور كىيا خاق اشىرا كيون قوقسى)
 خېلىنەلەرى) بارلار.

كۇچلى بار. مونداندا سول بولمان ئوچىچى آغومى قاراغاندا
 زەدىشەرك بولسا دا. بىر نەجى كە قاراغاندا خەللىشەرك. مەم
 بىر نەجى بىلەن ئوچىچى آغوملارنىڭ ئورتاسىدا تورا. بولاردا
 ساكلاشايلىككە بار: بىر نەجى آغوم چىكسە آكا، ئوچىچى
 آغوم چىكسە اوچىچىگە، چىب كىتەرگە ياتىسە ئىككى آرادا
 بولس كەدە بولمىن.

6-- اوچىچى آغوم سولتاتلىق ئانومى، ئىسكى
 كانستىتوتسىيەنى دە ئېنىكار ئېتە: آنىڭ ئورتىدا ياكاراق،
 كېكەرك، دېيا كراتراق بىر نەرسە تاش. بو آغومنىڭ ئىچىدە
 ئىككى قول بار: ئېڭ سول قول كامومونىستلار قولى، بولار
 سولتاتلىقغا توكل خەلىپەنى دە تانويىلار. خەلىپەلىككە
 پىشون، دېلەر، خەلىپەنى - سولتاتلىق تۇشروگە چىتتى آنى
 توتىپ آرىستارات ئېتەرگە، مەم خالق سودىنا بىرىپ خالغان
 آسلىرىغا، دېلەر، مونىڭ اوگداغى قۇلما كورد: سۇلتانلىقتا
 پتە، خەلىپەلىك (رېىم پاپاسى كېك) ئەجىرت ئىشلەرىتە
 قاراو ئۇچۇن تالا.

فەقەت بو ئىككى قول سولتاتلىق تۇشرو، خەلىپەلىكنىڭ
 دۇنياوى ولاستىن پىترو ئىشلىم بولمىش بىر زور مەم ئېڭ
 كۇچلى آغوم بولالار. (11)
 (11) «قول شىرق» دا يازغان بولم موندان پتە. آندا
 مەسىلە كە كىنگەك، تارماقلىرات قاراغانلاردان مەم حالدا
 آلماندا توتۇ قاندىلىق بولور.

بركامپانيا آچىب قارىلار. خالىندا بو خاقدا نەزىراك مەم رىو ەلوتسىە تەلەگى ئورنلانغاننامى آڭلاشماچ سۇلتان وەجىدو تەدبىنى تۇشرو، سۇلتاننى تىرو، آناڭ ئورنىنا يالغىز خەلىپەگە ئىتىپ «عەبدولەجىت ئەفەندى»نى قويۇ بولالا. بو ئىش ئىپىدى بىر آدىم آلمانق بولب چما: خەلىپەنىڭ قولىدىن «سۇلتان» دېگەن دۇنياوى (sultan) ولاست آنا، يالغىز «لىقەلك» ولاستىنا (رەيىم پەلسەلە) بولمان كېك بولمان دىنى ولاستىنا) قالا. «تۈركىيە بۇيۇك مىللەت مەجلىسى» خۇكۈمەتنى رەسىۋىلىكلا ئېتىپ ئېمەن ئېتىپ. خۇكۈمەت ئۈزەگى آتقارادا، خەلىپە ئېستابىنولدا قالا.

مەسىئەلەگە خۇقۇقى (ipranoo) ياققان قاراغاندا بو چۇرۇق ئۈزىن آيرىم بىر چۇر ئىتىپ ساناغا، سىگىزچى چۇر مولىدا ئىتپ آندىن توغرىچى چۇر باشلانادى، دىيەرگە بولۇپىدى. فەقەت ئىش آناڭ، خۇقۇقى (ipranoo) ياعندا توگىل، بو آغومنىڭ تۈپ ئېگىزىدە، خۇقۇقى ياعى آناڭ بىر ئېرگەگە، تۈپ ئېگىزگە قاراشق شولوق بىر آغوم — خەلىپەلەكنى دە سۇلتانلىقنى دا بىرگە كېرەك، دىيپ تۈرك كامومنىيىلارى تاراققان باشلانغان آغوم — ئۈسەگە بارا. سۇلتانلىق بىرلۈوى بو ئۈستىدە بىرچى آدىم بولسا، ئىپىدى خەلىپەلەكنىڭ بىرلۈوى ئېگىچى آدىم بولا، مۇنى قىستىغان ئىقتىسادى

«ئېگى حىيات» ژورنالى ھەم، «دەئۇس آنتروپوس»، دېگەن گرىك تەلەگى كامونىست گەزىتىسى ياسىلا. بۇتۇن تۈركىيەگە ئېستابىنولدا 17 كۈنگە بىر چما تۇرغان ساتسىيالىست «آيدىنلىق» ژورنالىغا قالا. «تۈركىيە خاق اشتراكيون فرقىسى» تېرەسىدە، قىل پىرافىتىن بايراقى آستىدا تۈزۈلگەن قىل تېرە رىولچىلار، قىل مېتالىستلار، قىل توقوماچىلار، قىل پورت ئىشچىلەرى سايبوزلارى بارداتارايىلار. بەش بوزرۈزىياسەياسەتنى ئۈز كېرەكلەرىنە بۇرپ ئۈزىگە بۇرۇنە باشلا. ئىشچى ئۇيىشلارنىڭ بو تارقار زامانلارنىدا «تۈركىيە بۇيۇك مىللەت مەجلىسى» نە ئېگىچى «سايلاو» بولا، ئېگىچى مەجلىسىدە ئىرى بوزرۈزى بىلەن ئىرى زىيالىلاردان ياسال چما. كامونىست پارتىيىسىنىڭ قوتىپ بېيەرگەن رىو — لىوتسىە ئىتتىۈزى يازىن باسۈھەم سايلاولار زاماننىدا «بۇتۇن مىللى بىرلىكنى ساقلاپ»، ئاۋشى بىر جىرگە جىبو ئۇچۇن سولانلىق خەلىپەلەك مەسىئەلەسى كېك ئەلى چىشىپ تېپەگەن نەرسەنى سۇيەو توقتاتىلا، ئۇنىدىن يارغا تېشىلا. شۇل يول بىلەن 1922 ئىچى يانلىڭ سوگىنا چاقى بارىلا.

بوزامانلاردا ئېستابىنول «مىللى» آرمىيە تاراققان آلىب آنداعى ولاستىدا «تۈركىيە بۇيۇك مىللەت مەجلىسى» قولنا كۈچكەلدەن سۇڭ سۇلتانلىق مەسىئەلەسنى چىشو ئۇچۇن

رېسپوبلىكەگە قارشى باش كۆتۈرۈپ خەلقئەگە دۇنياۋى ولاستىنى دا ئالب بېرىگە ئەزىزلەنلەر. نەقەت ئىش تېز سېزىلەر: خۇكۈمەت باشىدا بولغان «كەمالىست» لار سوللىقى ساقلاشقا مەجبۇر بولالار. ساقلاماسلار رېسپوبلىكە — ولاست ئوالدان كېتەچەك. شۇنغىدىن تېزگە بو قارا گروھلارنى ئالەككەرب سو دنا بېرىلەر، تېرور ياسىلار، ئورالچەسەن بېشەر ياما خۇكۈم ئېتەلەر. مۇنۇڭ بىلەن بىر قارالدىك كىسە چىكاشكەن بۇلا. شۇلا يادا بولسا رېسپوبلىكە تۈرمى: تېروردان سوڭ ئېدەن ئاستىدىن ئىشلەرگە باشلى. مۇنى كېرەك كاممۇنىستلار كېرەك خۇكۈمەت باشىداغى سول — لېبرال بورژۇازيا آچىق كوز بىلەن كۆزەتەلەر — تېكشۈرۈپ تورا. خەلقئەگە دە «سۇلانى» بولودان، دۇنياۋى ولاستقا ئوتتوردان ئۇمۇمىي ئېتەلگەن: «آنگاچا ئانلار ئەلەن بىرلەشكەن مەمەلەكەتدە قان تۈگۈرگە ئەزىزلەنەر، تۈركىيە خالىقنىڭ، تۈركىيە ئىشچى — كرىستىيانلارنىڭ قاننى، ماڭگى تېرىن يېدى يوز يادان بېرىل ئېچىپ كېلىشكەن اولتىپ، بۇگۈن تاغى شول قان بىلەن، شول تېر بىلەن سوساون قاندىرغا تاغى. ئوزىنىڭ ئېندى قولدىن كېتە باشلاغان زور ئېمپىيەلەرنى، ماتور سارايالارنى، كۈتۈ — كۈتۈ كەلنەزەكلەرنى قوتتارپ، قولدا ئىق توتىپ كەلەت — ساقاسىن تاغى ئۇزۇن زامان سۇررگە ئېسەلەي. ئەلدە بولسا «كۈتۈپت» ئېتەسى كېلەر.

سەبەبەلەر، آلمانا ئۆستۈرگەن ئىجتىماعى كۈچلەر مەن ئېكى آدىدە بىر تۈرلۈ.

سۇلانالىقى تېرىپ، خەلقئەنى دۇنياۋى ئىشلەردەن آيرىغاندىن سوڭ، خەلقئە بىلەن ماشروقتانق (سۇلانالىق بىلەن كانسىستوتسىيەنى) بىرلەشكەن كېرەك، دېگەن ئېكى رېاكسىيانىر آعوم بىر بىرىنە ياقىلاشقا، «ئېتتىجاددە تەرەققى» پارتىيىسىنىڭ خۇسەن جەمئەت بەي كېك ئېسىكى لېدەرلەرى، ئەبو زىيازادا كېك پان ئېسلاست يازوچىلار رېسپوبلىكەگە قارشى جەمالار. آنگىلە مەمۇر ئانسىبە بولارغا ياققى قارى، كۈمەك ئېتە، دۇنياۋى ولاستى بولمىغان ياكى خەلقئەنى دە دۇنياۋى ولاستقا قوزقىرا. دۇنياۋى ولاستىن تارتىپ ئالب بېرىگە ياردەم ئېتەشكەن دەدە ئېتە. شۇلاي ئېتېپ ئېتتىجادچىلارنىڭ اوڭ قېسىمى بىلەن آنگاچا ئانلار مەمۇر ياكى خەلقئە» آراسىدا دوستلىق باشلاپ، آنگاچا ئان كېتىلارنى بولارنىڭ خۇسەتەلەرىنە كېلەر باشلاپلار: بولارغا ماتېرىيال مەمۇر مارال باغىتىن «باردام» كورسەتەلەر.

1923 ئىچى ياننىڭ سۇڭلارنىڭ، 1924 ئىچى ئاننىڭ باشلاشقا بو قارا كۈچلەر بىلەن سوللار آراشلىدا كۈرەش بارا. قارا كۈچلەر مېندىرستاندا ئاننىڭ ئان كېتىلارنى بىلەن بىرلەشكەن تۈركىيەدە

ئەكر نالەب يېرە كېلىگەن غۇسەمانى فېدادلىرىنى مۇنەشۈلاي ئېيتىپ، 1921 نىچى يىلىڭ مارت آيندا، گومېرت ئېيتىپ بۇتۇنلەي جېمەلب تۇشە: آناڭ آرتىدىن ئىيەرجىنلەرى بولمان دىنىي اوچرۇدېيىلەر، دىنىي ئۇيىشلار، دىنىي قارا گروھلار بىر-بىر جېمەل، ئىرى، ئارالا، ئارىچىڭ قارا يېتەرىيە كوچە بارالار، بۇتۇن شەرتەمەي، بۇتۇن «مۇسلمان دۇنياسىدا» قارا گروھلارنىڭ قانائى سىنا، آرتا ئايانچى چىرپ جېمەلب لاپ ئېيتىپ ئېرىگە تۇشە. «آللا، ئاڭ مۇسلمانە دىيىپ آتالمان دورت - يېشى يوز مىليون خالىق ئويستۇدىڭ ماڭ اوچىوز يىل زولم - جەبر ئېيتىپ كېلىگەن «ناھار» جەبار، مۇنتەقىم، غازابون شەيدە» بولمان دېيىشەتلى عەروب «آللا، سىڭ تەختى وائىلا: «آللا» تەگەرەپ يەلا: جەمەننەم (ناھوق) سونە، آناڭ ئېيىگەندەكى رۇبايىلار بۇعا لايىق يىدى قات يىر آستىنا يېيەرلەر: «آللا» ئېيىمەندىن بىر زىڭگەر تۇيەدەدى كورسەتلىگەن «تەجىرت ئوچماخى» ئورناتما - يالمان جەننەت ئورناتما: ئىشچى ھەم كرىستيانلار چىن جەننەت (كامونىزم نېگىزىنە قۇرمان دۇنيا ئۇچماخى) قۇرغا ئېتالالار...

فەقەت تۇركىيەدە ئەلى ئىش بو ئوچماخقا يىراق: آندا ئەلى ئىشچى - كرىستيانلار ولاستىدا تۇركل: ئىشچى - كرىستيانلار ئاڭ

فەقەت آناڭ بو نېەتى، بو پلانى ئىش باشما جەم «ئوز رېسپوبلىكەسى» تۇرغان يەش بورژوازىياناڭ - كەمەلىستلار ئاڭ ئېيتىپ سىنە قارشى بولب چما، شولا يوق جەلىفەناڭ قولدا ئەللە نېچە مۇگەلب دېيىپ تېنە يىرلەرنىڭ بولۇون كرىستيان خالىقدا كۆپ كورە، ئىشچى خالىق دا ئوزىياناڭ سرتىداى ئېكىپلاتا ئورلاردان بىرىتىدىگە بولسا دا، بۇگۈندە نۆك قورتۇنى ئالى، مۇنە ئىشچى - كرىستيان خالىقناڭ بو ئاەگە ئايانب، ھەم تۇركىيە كامونىستلار يىناڭ ئۇچ پادمان يېرى آلب بارغان بىراپاغاندا لارنىڭ قايىدالان كەمەلىستلار جەلىفەنى بەرب تۇشۇرلەرنى ئوز ولاستلارنى - ئوز رېسپوبلىكەلەر ئىتتالار خەلىفەناڭ ھەم آناڭ نەسەندىن بولمانلار ئاڭ تولىندا بولمان زور ئىرىلەرنى، ئېمەنپەلەرنى، سارايالارنى ئوز ولاستلارنى، (تۇركىيە رېسپوبلىكە خۇكۇمەتى) ئېسىمە كاتىپىسكا وات ئېيتو سوزلەرن سۇبايىلەر، خەلىفەناڭ قالمان قۇبۇقلارى بولمان مۇلاللار خەلىفەناڭ «خۇقوقى» ئزلەپ ئىشچى بو ئوز رەسەن، دىيىپ موللار ئاڭ پىراواسن تاپقانلار، «شەرىئەت ئىشلەرى كاتىپسار لەن» مېنىستىرلەر شوراسىدا چىارب آتالار، موگا «دىنىي خۇكۇمەتتەن آيىرو» ئېسىمى يىرەلەر. XIX نچى بۇزلەر ئاڭ باشلىغاندا ئوق تۇركىيەدە چىمەلە كېلىگەن، ھەم ئوز ئوزىنى ئاڭ تۇرۇشى، تۇركىيە بورژوازىياسا (ئون تۇركلەرگە

بل ناك قۇرالى خالق عورياسى تۈزۈلۈش سۇرپلار.
 قۇرالنىڭ تۈرىدىن تۈرىمەنۈز كۈچى بەششەۋچى خالق
 قولىدا قالغۇن ئەلەلەر. ھەم شول يول بىلەن بارلاپ
 «مىللى كۈچلەر» (قولى مەلئە) تۈزۈلەر. بۇرۇلارغا كۆرۈ
 بو «مۇددەرن» توگىل: مۇنى مۇددەرن (ھاسىرى) رۇشۇدە
 ئۇششۇرغا كىرەك - رىگۇلار ئاپا آرىمە كىرەك. دىلەر.
 ھەم شۇنى ياساپ، خالق كۈچلەرنى بۇرۇلارغا كەلتۈرۈپ
 كۈچلەپ تاراتالار. مۇنى كۈچلەپ تاراتسا نىڭىز قۇرۇ
 ئۈچۈن ئۈزۈلۈشكەندەن كازۈننى (رۇدەسى) كەلمۇنىست
 فېرقاسى» دا تۈزۈلەر، «فېرقا» نىڭ اورگىلارى، خالق
 قۇرالى كۈچلەرنى آراسىدا بۇرۇلارنى تۈزۈشۈلارنى.
 «فېرقا» چىلەرنىڭ قارا ئۇچى - قىزىل ئىشلى يىلگۇلى
 قاپالارنى. نېچكى ئىشلەر مېستىرلىگى تاراتقان آيرىم بىر
 زىكاز ھەم پالىتسىيەسى ئۇرۇلۇشنىڭ بىچاقى بىلەن
 بىر كىلگەن آيرىم «مانا بۇلارنى مانا ئۇلارنى» بولما. ھەم شول
 بول بىلەن «مۇددەرن» ئىشكە - ئۇرۇشۇشنى مىللى آرىمە» كە
 بارب چىمالار، خالقنىڭ قۇرالى كىيىنلارنىڭ، آفېتسەر-
 لارنىڭ تېمور دىيىسىيەسىنى آستىنا ئالەك كىرەلەر...
 مەسىلەن: سۇلتانلىق - خەلىپەلىك مەسىلەسىدە
 تۈركىيە ئىشچى - كرىستىيانلارنى ھەم آلازنىڭ بولاشچىسى

سۇبەللى كۈچلى قوللارنى بىلەن بەرب تۇشلىگەن سۇلتان -
 خەلىپە ئورنىدا ئەلى آندا بۇرۇلار (زور بايلار، زور
 سەۋدەگەرلەر، آدۋاقتالار، بۇرۇلار يازۇچىلارنى، دوتتورلار
 كىيىنلار) اوتۇرلار؛ ئەلى آندا «ئەھتىتى قۇرچىلار بىلەن
 ئەھتىتى ئۇرۇچىلار» بىر توگىل. ئەھتىتى - ھەر زامان ھەم ھەر،
 ئۇرۇش بولماق كېلگەن تۈركىيەدە - ئىشچى - كرىستىيانلار بايلىقلار، ئە
 آنىڭ ئۈستىدە ئەلى بەش تۈرك بۇرۇلارنى ۱.
 بەش تۈرك بۇرۇلارنى ئۈزۈشكە كېلگەن بۇرۇلاردا
 ئۇل ئەلى «رېۋەلىۋىتسىيە» لىك كۆرسەتە. ئۈزۈش ئىتتىرىپىنى
 تۈرى كېلگەندە قىيادالارنى ئەھتىتىدە تۇشۇرۇش قىيادالارنىڭ
 قارا كىرەھلەرنى بولغان موللارنىڭ خۇكۇمەتكە قاتناشۇ
 بۇرۇلاردا آزارىتا. موللارنىڭ قولىدا مەدەدەسە -
 لەرنى دە تارتىپ آلا. موللارنىڭ سوزىدە قارامىچى
 قاتنلارنىڭ بۇرۇندىگى بەردەن دە آچا، غەرب خەلقلەرنى
 تاشلاپ لاتىن خەلقلارنى آزارغا تاپا بۇرۇلاردا كاندادا ياسى.
 قەتەت اول بۇرۇلارنىڭ بىرىدە رېۋەلىۋىتسىيە يولى بىلەن ئىشلەش؛
 اول بۇرۇلارنى تېك ئۈزۈشنىڭ ئىشلىرىنى مۇھىمراق ئېتىپ
 تۈزۈشكە، «مۇددەرن»، خەلىپەگە تۇرۇپ بارا. ئېكىنچى تۈرنى
 ئەھتىتىدە بۇرۇلاردا بولماق.
 مەسىلەن: تۈركىيە ئىشچى - كرىستىيانلارنى مۇنداق دۇرت

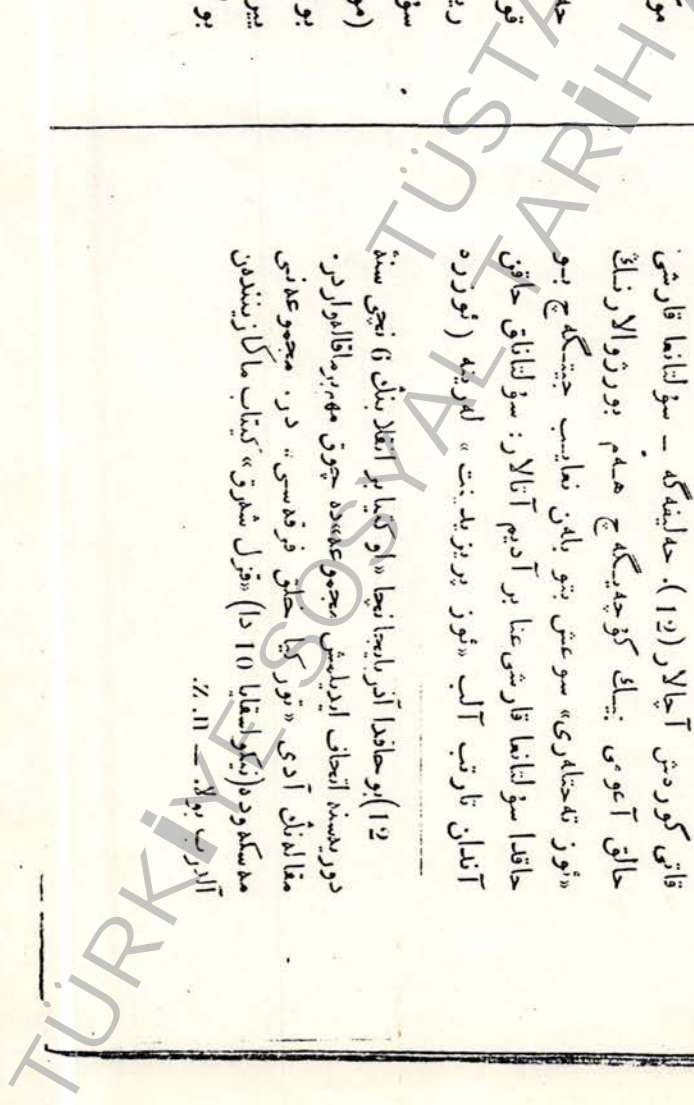
ئىس جۇمھورلەرنىڭ (يىردەلەر. مونڭ تۇبىدە بىر يۈرۈش تۈستە
 بوق. مۇندا بىر تەخت دە يەلمى. مۇندا خالق بىر نەرسە دە
 قازانمى — نىڭ تەختىدە ئۈرۈچىمىز آلماشما، تەختىدىن
 قىيادالدىم بىر يىدىستاپتلى تۇشىپ، آنڭ ئورنىغا بىر ئورۇن
 بىر يىدىستاپتلى گىنە مەنپ آلا.

ئىشچى — كرىستيان باشقا تۈرلۈ ئالى: سۇلئانلاردا مۇن
 ئۈچ يۈز يىلىق ئۈچۈن آلا ئۈچۈن آلازنى ئۈزىنىڭ
 سودىغا آلغا تلى، آلارنىڭ قولىدىن بۇتۇن بىرلەرنى،
 بۇتۇن سارايلازنى تارتىپ آلپ خالىقتا — ئۈز كۈچى بەن كۈن
 كۈرۈچى خالىقتا تارازغا تلى. ئە بىر ئورۇنلار — كەملىستار
 موگا بارمىلار: ئۈزلەرى تەختىگە چىم بەن قەنەنە تەنەلەر.
 ئىشچى — كرىستيانلار مونڭ بەن قەنەنە تەنەنە، بىمى —

خەلىپەلىكنى دە بىرگە، خەلىپەنى سودقا بىرگە، خەلىپەنىڭ
 قولىداى، ماللارنى خالىقتا ئۈلەشگە كىرەك، دى. خەلىپە
 رىسىمى بىلىكەنڭ تەختىگە قارشى كۈرەش آچا باشلاغاچدان
 سۇلئانلىقنى ئۈزىگە قايتارو بۇلارنى ئۈزلى باشلاغاچدان
 (مۇنە بو بىل) بۇرۇنلار يادا، خەلىپەلىكنى بىرگە رىزا
 بولا، مەم آنى بىر زاكۈن چىمارا. قەنەت آنڭ قولىدىن
 بىرلەرنى، سارايلازنى بارمىدا تارتىپ آلدى، بىر يىلما چاقى
 بۇلارنى ساتو ئۈچۈن آڭا ئىرك مەم «خاق» بىرە. خەتتا

بولما، «تۈركىيەنىڭ اشىرا كىيۈن قىرقىسى» (تۈركىيە گە مەنەست
 پارتىيەسى) مۇنداق ئىككى يىل ئىك سۇلئاننىڭ دا، خەلىپەلىكنىڭ دە
 بۇ تۇتۇنەي بىر ئولون، آنڭ ئورنىغا ئىشچى — كرىستيان
 شۇرلار (ساۋىتلار) رىسىمى بىلىكەسى ياسالون سۇرلار،
 مونڭ ئۈچۈن كۈرەشە كىيەلەر. خەتتا پارتىيا 1920 نچى
 يادا بىر نېمى يىرا گراممىس بىلىگە بىلەب باسدىر چىمارغان
 چاقدا ئوق بو مەستەلە بىلىگە ولەنە، بىرا گراممادا ئىشچى —
 كرىستيان مەم سالدات ساۋىتلارنى ئىسولى كۈرەشە تەب،
 آنڭ ياسالوى تەنە، ئە بۇرۇنلار موگا ياقىلاشمىلار،
 ياقىلاشقا تەلەپ بەرگەنە توگىل پارتىيەنىڭ بولۇنمەن قارشى
 قاتنى كۈرەش آچالار (۱۲). خەلىپەگە — سۇلئانغا قارشى
 خالق آغوى بىلىك كۈچەپكەچ مەم بۇرۇنلارنىڭ
 «ئۈز تەختىگە» سوغىش بىلەن تەلەپ چىتىگەچ بىمى
 خاقدا سۇلئانغا قارشى غىنا بىر آدىم آتالار: سۇلئانلىق خاقنى
 آنىدىن تارتىپ آلپ «ئۈز بىر بىر يىدىنىت» لەر تېگە (ئۈز دە

۱۲) بۇ خاقدا ئىز بايىچا نىچا «تۈركىيە بىر ئىتلا بىلىك ۵ نچى سىنە
 دورىسىمىدا ئىتخاف ايرىلىش مەزمۇنى» دە چوق مەزمۇنلاردا،
 مەلۇمات ئادى «تۈركىيە خلق فرقىسى» دى. مەزمۇننى
 مەسكە دە نىنگۈرلەشقا 10 دا) «قىزىل شىرت» كىتاب ماڭا زىننىدىن
 آلدىرەپ بولا. ۱۱. ۱۱.

آبىرغا، دىنچىلەرگە بىر نەرسەدە بىرمەسكە، دىنى بىر نەرسەدە ئوقۇماقتا، تۇرۇشتا كىرەك نەرسەلەرگە ئۇرۇنغا تىشىز، دى، شۇل يول بىلەن كۆرەش آلب بارا: تۈركىيە ئىشچى - ئىگۈنچىلەرى بۇ كۆرەشكە قاتناش كېلە، بۇرۇن - كەسالت خۇكۇمەتنى رېسپوبلىكە ئىمىلان ئېيت مۇللا لار ئۈزىنە قارشۇ چىققانما چاقى آلازنى آسراپ، آلازنى ساتقلاپ، آلازنى ئۇيىشۇرۇپ «شەرىئەت ئىشەرى كەمپىسارلىقى» ئۈزىمەم «اول كەمپىسارلىققا» باشقا مېنىستىرستورالار خاقى بىر ب كېلە، مېللەت آقچىسىندان «سەبىياۋر رەشاد» ھەم «كۈي خوجاسى» (آول موللاسى) كېك ژۇرناللار چىقارۇپ كېلە، دىنى بىراۋغا قارشى بازىغان «نەمەك» گەزىپتەسەن سودقا تارنا، ئە ئۈزى تەختكە چىمپ، رېسپوبلىكە قۇرۇپ آلماس، مۇللالارنىڭ آكا قارشى كۆرەش كۆرەدە، آلازنىڭ ئۇيىشىشىنىڭ بىراۋاسىن تاراپتا، مۇكا «دىنى خۇكۇمەتتەن آيروۋ» ئېسىم بىرە، ئەلى دىنى خۇكۇمەتتەن آيىر بىرە آلا دېيىلار، آنىڭ بىراۋاسىن تاراپتە يىلارغا، مەدرىسەلەرنى (دىنى مەكتەپلەرنى) بىرمە دېيەر، ئېگى دۇنياۋى مەكتەپلەر بىلەن بىرلەشكەن بىلەرگە، بىو ئېنىدى دۇنياۋى مەكتەپلەر دە ئەلى دىنى درسەلەر قالا، دېگەن سوز بولا، تۈركىيە ئىشچى - كرىستىيانلار بۇ باش ئەيەلەندىگىچ، مۇ چىرتكىچ

بۇ خاقى ھەم بۇ ئىركىتى خەلىقەنىڭ ئۈزىنە گەدە تۈكل بۇتۇن آنىڭ نەسلىمە (نت ئۇ بىرى چاقى بولمان دىنچىستاندا) دە بىرە، اولماندا ئېيتىپ گەن كېرەن خەلىقەلەكەن چىقارمان بەندەنىڭ كەسەنە 150,000 آلتون لىرا (1,200,000 آلتون روبلە) آقچا قۇيۇپ ئۇزۇپ قالا، شۇلا يوق خەلىقەنىڭ نەسلىدىن بولمان 34 «شەمزادا» غادا كەسەلەرنە مەگەر لىرا (سىگىزەر) مۇڭ آلتون روبلە) سالىپ ساۋ بولالاب ئۇزانا، ئۈزىلەرى كېتىكەچ آلازنىڭ بىرلەرن، سارايلارنى ساتىپ آقچا بىيەرىپ تۇرماق بولمان ۋە كېللەرن - آداۋاكانلارنى آيىر م زاكون بىلەن تانى، مۇندىن بۇرۇنۇزۇيانىڭ بىر نەرسەسى دە كېتىمى شۇل: آقچانى بېت ئىشچى - كرىستىيان ئابا: ئەيەد بىرسون ئۇل ھەم كەمپىسارلارغا بىرسون، ھەم خەلىقەگە شۇ بېتىسار يادا تەننى قۇلار باھن «كوتېت» ئېتىو ئۇچۇن دە بىرسون!.. آنىڭ بىرلەرن ھەم ئېيىپىلەرن ئىشچى - كرىستىيانلارغا ئېگە تاراپتا، آندىن بۇرۇنۇزۇيانەنى ئايدىۋاۋول آنى ساتىپدا آلا بېت: ئەيەد بۇرۇنۇزۇيانىڭ «رېسپوبلىكە ئىشچى» ئۇيىشۇرۇپ كېتىكەن ئۇچۇن قۇرۇلماقلاردا قايىدالانىشون، دى شۇل بۇرۇنۇلار. ئىشچى - كرىستىيانلار ھەم آلازنىڭ يولباشچىسى بولمان كەمپىسار ئانىڭ يەش سېكىسەسى «توركا كامپىسارلار پارتىيىسى» 1920 نچى يىلدىن بىرلى دىنى خۇكۇمەتتەن

TÜRKÜSTAN ARHIW

ۋاقت يىرىخۇ كۈمەتتىكى بولماچ- بورژوالارنىڭ ئوزلەرنىكى بولا.
 مۇنە تۈركىيەدەگى رېۋەلوتسىيە قوزغالمىلارنىڭ مەناسى
 شۇل. اول ئىلى مۇنداق اوزالمانى يوق. آندا ئەلى ئىشچى-
 كرىستيان رېۋەلوتسىيەسى بولمىدەدى. اول ئوزىنىڭ پائىلانىچ-
 نەزىرك آدېملارنىداغنا. شۇلايدا بولسا ئىندى ئىسكى
 دۇنيانىڭ نىگىزىن قاققاندىكى ئىگىزنىڭ ئىك زور ئاشلارن
 سۈتپ چىارب آندى، رېۋەلوتسىيە- شەرقتەدە قوزغالدى،
 اول آلاما بارچاق، آنى آلاما يىپەرۋىچىلەر ئىشچى ھەم
 پارلى كرىستيانلار ئوزلەرى ھەم آلازنىڭ يىتەكچىسى
 بولغان كامونىست پارتىلارنى عىنا بولچاق. كامونىست
 پارتىلارن بىرلەشدرۈچى كامونىستلارنىڭ يىتەكچىلىكى بىلەن
 بارغان شەرق ئىشچى- كرىستيانلارنى ئىسكى دۇنيانى
 تۇتۇپ- تامىرى بىلەن يىپ، آنىڭ ئوزىنا ئوزلەرنىڭ پاڭا
 دۇنيالارن قورچاقلاپ، دۇنيا ئوچماق بولغان كامونىست
 خەمىيەتن تودراچاقلاپ.

25, III 24

* * *

قوشمىشا:

سوزك كىلىگەن تىلىكلاملارغا قاراغاندا قولدىق «خەلىفە
 ئەبۇلەجىت»نى دورت خاتىلى بولغانما كورە، شۇيىسا ياخو كە-
 مەتنى ئوز كىلىمىسىغا خىلاپ تاب شۇيىسا يانوفراغا قوبول

دېنى دەرس دېگەن خىزىراقتلارنى تالەسى، تورمىشا پاراقلى
 نەرسەلەرگە ئۆزىدەنەسى كىلە. ئە، بورژوالار ئىشچى-
 كرىستياننى باسنى توتۇ ئۇچۇن بولالدىن وان كىچەرگە
 تالەسى: ئوقۇسۇنلار، تىك بىزنىڭ پەش مۇلالاردان، بورژوا
 روحنىدا «دىن» ئۆيرەتۈچى «زىيالى مۇلالار» رەزىدان ئوقۇسۇنلار.
 شۇنىڭ ئۇچۇن مەدرەسە بىلەن مەكتەپنى بەلەشدرگە
 كىرەك، دى. ھەم شۇل نىيەت بىلەن «ئوز مۇلالار» لارن
 يىتتىدرو ئۇچۇن دارالئىنئوندا «دىنى فاكولتت» آچارغا
 قەرار بىرە.

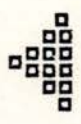
ئىشچى- كرىستيانلەر، ھەم آلازنىڭ كامونىست پارتىيەسى
 بۇتۇن ۋاقت يىرلەرنى دە (مەجىت ھەم مەدرەسە ھەم ئىشان
 تەكىلەرى يىرلەرن) ھەم بۇتۇن زور بايلار، آلياوتلار
 يىرلەرن، ھەم سۇلىقان- خىلىفە يىرلەرن ئىشلەپ كۆرۈن
 كۆرۈچىلەرگە بوشتا تاراتارون تلى، مۇنىڭ ئۇچۇن كورەشپ
 كىلە. ئە، بورژوا رېسپوبلىكىسى زور بايلار، آلياوتلار
 قولناغى يىرلەر خاقىندا «م-م» دېنى سۇلىقان- خىلىفە ھەم
 آنىڭ دىنسىيەسى قولناغى يىرلەرنى بىر يىما چاقى ساتارغا
 آلازغا «خاق» بىرە؛ ۋاقت يىرلەر خاقىندا- بولار «خۇ كۈمەتتىكى»
 بولچاق، خۇ كۈمەت تالەگەن كىلىگە ئوزى ساتاچاق، دى.
 چۈنكى تۈركىيەدە خۇ كۈمەت بورژوالارنىڭ ئوز قوللارنىدا.

TÜRKÜSTAN ARHİVİ

ئېيەگەن. «مۇھەممەت رۇھسەت ئېيتىلگەن، يېت» دېيىپ دورىت
 خاتىر ئال بۇرۇپىنىڭ شۇلاي بولۇپ شول. مۇھەممەت اول
 ئوزى اون ئىككى خاتىدە ئالماندا يېت: لەكىن ئېيىدى آلاي
 خاتىلارغا قارشى ئەنە چەلىپ يۇرۇ زامانلارنى ئۇزدى
 شول. آندى ئەنە چەلىپ نىڭ مەدەنى ئېيىنسانلار ئېيىنەندى
 سانالارغا خاتىلارنى يوق. مۇنە شۇ ئېيتىلاربا خۇكۇمەتنى دە
 شۇنى آڭلاغان بولا.

Zinet Nevcirvan.

30.11.24

TÜRKİYE SOSYAL TARİH ARAŞTIRMA VAKFI
 TÜSTAV